

BAKÜ YOLLARINDAN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE: 5'İNCİ KAFKAS TÜMENİ

Öz: 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmişti. Mütareke ile birlikte İtilaf Devletleri kuvvetleri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. Başlangıçta işgallere karşı Batı Cephesi ve Güney Cephesi'nde Kuvayımiliye birlikleri mücadele etmiş, sonrasında ise düzenli Türk ordusunun kurulmasıyla birlikte işgal kuvvetlerine karşı başarılı muharebeler verilmişti. Bunun sonucu olarak da önce Doğu Cephesi, sonrasında Güney Cephesi'nin kapanmasıyla birlikte burada bulunan birliklerin birçoğu, Batı Cephesi Komutanlığının emrine girmişti. Bunlardan biri de 3'üncü Kolordu ve sonrasında Merkez ordusu emrinde olan 5'inci Kafkas Tümeni idi. Çalışmada Sakarya Meydan Muharebesi'nde 4'üncü Grup Komutanlığına bağlı 5'inci Kafkas Tümeninin cephe faaliyetleri ele alınmıştır. Bu faaliyetler, Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'nden tespit ve temin edilen arşiv belgeleri, Millî Savunma Bakanlığının Türk İstiklal Harbi Serisi'nde yer alan çalışmalar ve literatürde yer alan çeşitli çalışmalarla anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel, nicel ve karşılaştırmalı yöntem kullanılarak kaynaklar analiz edilmiş ve çalışma ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Millî Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi, 4'üncü Grup, 5'inci Kafkas Tümeni, Harp Tarihi.

5th CAUCASIAN DIVISION: ON THE WAY FROM BAKU TO THE PITCHED BATTLE OF SAKARYA

Abstract

Having signed the Mudros Armistice, the Ottoman State withdrew from the First World War on 30 October 1918. Together with the signing of the armistice, the Allied Powers began to occupy various regions of Anatolia. At first, *Kuvayımiliye* forces [Turkish Nationalist Forces] struggled against the occupations at the Western and Southern Fronts. Later, as the Turkish regular army was established, victorious battles were fought and won against the occupying forces. Consequently, as the fighting drew to a close first at the Eastern and then the Southern fronts, many of the troops in those areas were put under the order of the Western

Güzin ÇAYKIRAN*

Doç.Dr.

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı,
Uzman,

guzincaykiran@gmail.com,

ORCID ID: 0000 0002 8524 8405

Geliş Tarihi: 01.06.2022

Kabul Tarihi: 25.02.2023

Özgün Makale

DOI: 10.46953/askeritarih.1054462

* Doç. Dr., MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; Uzman, guzincaykiran@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 8524 8405.

Front Command. One of them was the 5th Caucasian Division, which was under the command of the 3rd Corps and later the Central Army respectively. This study examines the frontal activities of the 5th Caucasian Division affiliated to the 4th Group Command in the Pitched Battle of Sakarya. The study tries to explain these activities by referring to the archival documents taken from the archives of the Archives and Military History Department of MND, the studies in the collection of Turkish War of Independence Series of Turkish Ministry of National Defence, and various studies included in literature. This study is the product of the analysis of the sources through the use of qualitative, quantitative and comparative method.

Key Words: Mudros Armistice, Turkish War of Independence, Pitched Battle of Sakarya, 4th Group, 5th Caucasian Division, War History.

Giriş

5'inci Kafkas Tümeni; Birinci Dünya Savaşı'nda 3'üncü Osmanlı ordusunun 5 Eylül 1916 tarihli teşkilat değişikliğiyle kurulmuştu. Bu dönemde 3'üncü Ordu, 1'inci ve 2'nci Kafkas Kolordusuna ayrılmış ve 5'inci Kafkas Tümeni de 2'nci Kafkas Kolordusu emrine girmişti. 25 Mart 1918'de ise 3'üncü Ordu'daki teşkilat değişikliğinde 5'inci Kafkas Tümeni, 1'inci Kafkas Kolordusuna bağlanmıştı. Bu sırada Azerbaycan Harekâtı için Gence'de Kafkas İslam Ordusu kurulmuş¹ ve Albay Mürsel Bey (Tümgeneral Bakü) komutasındaki² 5'inci Kafkas Tümeni de söz konusu ordu teşkilatında yer almıştı.³ Burada 5'inci Kafkas Tümeni, Azerbaycan'da savaştacak, yerel asayişini sağlayacak, Türk askeri görmemiş bölgelerde [Osmanlı] Devleti'nin gücünü gösterecek ve yerel askerî teşkilâtı meydana getirecek, kısacası her şeyi yapacaktı.⁴ 5'inci Kafkas Tümeni, Azerbaycan Harekâtı kapsamında 29 Haziran 1918'de⁵ taarruza başlamış⁶ ve 36 saatlik meydan muharebesinden sonra 15 Eylül 1918'de Bakü'yü [İngiliz, Ermeni ve Beyaz Rus]⁷ kuvvetlerinden kurtarmıştı.⁸

¹ Kafkas İslam Ordusu için bakınız: Mesut Güvenbaş; "Azerbaycan Kolordusunun millî güç unsuru olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2019, s. 33-64.

² Kerime Özden Şahin; "Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2019, s. 86.

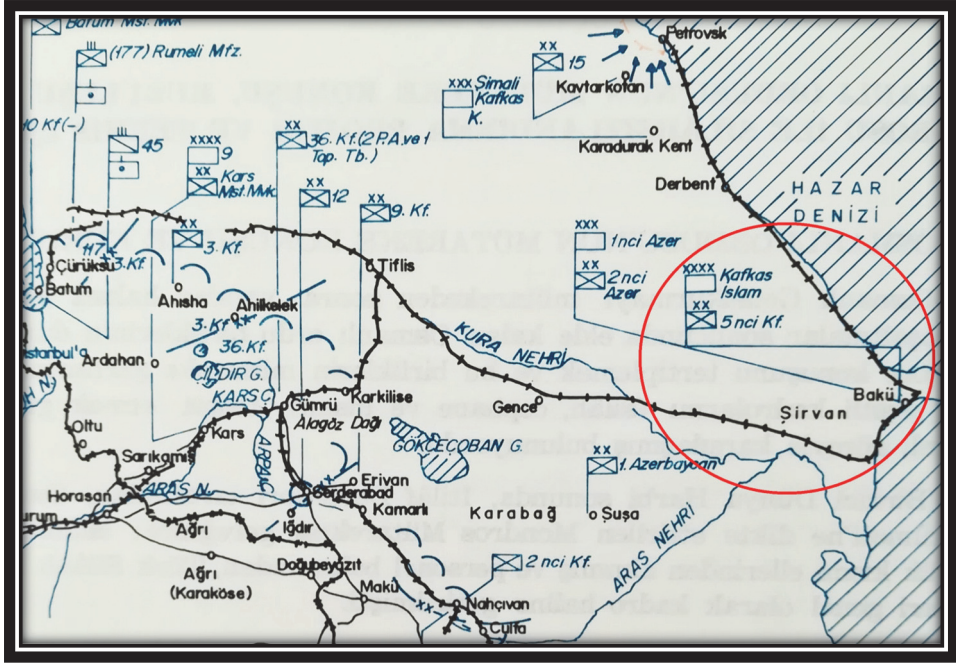
³ İsmet Görgülü; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 153, 170-176.

⁴ Rüştü Türker; *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, (yay. haz. A.Tetik ve M.Korkmaz), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 7.

⁵ Türker, *age.*; s. 62.

⁶ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, Özel Sayı: 148, Kasım 2020, s. 97.

⁷ Erdem Karaca; "1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016, s. 25.

30 Ekim 1918'de 5'inci Kafkas Tümeni⁹

Neticede *Doğu Türk âlemi için gerek ilim ve irfan, gerekse sanayi ve ticaret açısından önemli bir merkez durumunda olan ve aylardan beri ele geçirilmesi için hesapsız kan akıtılıp can verilen Bakü kurtarılmıştı.*¹⁰ Fakat 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 5'inci Kafkas Tümeni, 17 Kasım 1918'de içinde Bakü'yü boşaltmak zorunda kalmıştı.¹¹ Zira Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi sınırlarına çekilmeyi ve ordularının terhisini kabul etmişti. Dolayısıyla Bakü'de bulunan Kafkas İslam Ordusu da lağvedilmişti.¹² Kafkas İslam Ordusunun lağvedilmesiyle 5'inci Kafkas Tümeni, Bakü'den Batum'a geçmiş oradan da kara yolu ile Trabzon'a gelmişti.¹³ Trabzon'dan da Samsun'a ve oradan da Amasya'ya intikal etmişti.¹⁴ Tümen burada Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolorduya¹⁵ bağlı olarak Amasya sancağı ile Niksar ve

⁸ *Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, s. 273; Türker, *age.*; s. 196.

⁹ Tefik Bıyıklıoğlu; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (yay. haz. T. Ercan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 256.

¹⁰ Türker, *age.*; s. 208.

¹¹ *Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı)*, s. 405; Türker, *age.*; s. 211.

¹² Bıyıklıoğlu, *age.*; s. 154.

¹³ MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi; İŞH; Kutu: 32, Gömlek: 40.

¹⁴ İŞH; Kutu: 90, Gömlek: 106.

¹⁵ 9 Aralık 1920'de Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordu lağvedilmiş ve bunun yerine 5'inci Kafkas Tümeni, 15'inci Tümen ve 6'ncı Piyade Tümeni ve Bağımsız Süvari Tugayından Merkez Ordusu kurulmuştu.

Erbaa kazalarının asayişini koruma görevini üstlenmişti.¹⁶ Ayrıca Havza-Merzifon-Erbaa-Ladik ve çevresinde ayaklanan Pontusçu Rum çetelerine karşı takip ve tenkil hareketi yürüterek¹⁷ bölge halkının mal ve can güvenliğini de korumaya çalışmıştı.¹⁸

Kroki-2

Amasya'da Konuşlu 5'inci Kafkas Tümeni¹⁹

5'inci Kafkas Tümeninin görevinden de anlaşıldığı üzere Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı birlikleri, sadece asayiş görevini üstlenmişlerdi. Bu şekilde devletin asayişini temin edilmeye çalışılırken İtilaf kuvvetleri de zaman kaybetmeksizin mütarekenin 7'nci maddesine dayanarak Anadolu'yu işgal etmeye başlamışlardı.²⁰ Buna göre güneyde 9 Kasım 1918'de İskenderun, 17 Aralık'ta Mersin, 21 Aralık'ta Adana, 27 Aralık 1918'de Pozantı,²¹ 1 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat'ta Maraş ve 24

Hamdi Ertuna, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C 4, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974, s. 290.

¹⁶ Bıyıkhoğlu, *age.*; s. 174.

¹⁷ İSH; Kutu: 825, Gömlek: 29.

¹⁸ Bıyıkhoğlu, *age.*; s. 174.

¹⁹ Bıyıkhoğlu, *age.*; s. 271.

²⁰ 7'nci madde: İtilaf devletleri emniyetlerini tehdit edecek vaziyet durumunda stratejik noktaları işgal edebileceklerdir. Ali Türkgeldi; *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948. s.70.

²¹ Tevfik Bıyıkhoğlu; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1962, s. 62, 70, 73.

Mart'ta da Urfa işgal edilmişti. Batı da ise 9 Kasım 1918'de Çanakkale Boğazı, 13 Kasım'da İstanbul ve 14 Kasım'da da Karadeniz Boğazı'nın kontrolü İtilaf kuvvetlerinin eline geçmişti. 28 Mart 1919'da Antalya, 11 Mayıs'ta Marmaris, Fethiye ve Bodrum, 14 Mayıs'ta da Kuşadası ve Selçuk, İtalyanlar tarafından işgal edilmişti.²² 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan Başbakanı Venizelos'un İtilaf devletlerinden Batı Anadolu'dan toprak talepleri doğrultusunda da 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar, İzmir'e çıkmıştı.²³ Ayrıca İtilaf Devletleri, önemli gördükleri noktalara (Eskişehir, Samsun, Konya²⁴, Trabzon, Erzurum vs.) küçük birlikler ya da kontrol subayı adını verdikleri görevlileri yerleştirmişlerdi.²⁵ Dolayısıyla 1919 yılı itibarıyla Anadolu işgal altında idi. Bu işgaller karşısında bundan sonraki amaç, Anadolu'yu işgalden kurtarmak olacaktı. Bu minvalde işgal bölgelerinde Kuvayimilliyeye birlikleri²⁶ hızla teşkilatlanmaya başlamış ve bu birlikler, 8 Kasım 1920'de düzenli Türk ordusunun teşkilatlanması²⁷ sürecine kadar Anadolu'daki işgal kuvvetlerine karşı Güney Cephesi ve Batı Cephesi'nde başarılı muharebeler vermişlerdi.

Güney Cephesi'nde Fransız kuvvetleri karşısında Kuvayimilliyeye birlikleri başarılı muharebelerle 11 Şubat'ta Maraş'ı ve 11 Nisan 1920'de Urfa'yı işgalden kurtarmışlardı. Antep'i kurtarmak için kurulan 2'nci Kolordu ise Fransızlara darbeler indirmiş fakat Antep Kuşatması'nı kaldırmaya muvaffak olamamıştı. Nitekim 8 Şubat 1921'de *açlığa* çare bulamayan Antep halkı, Fransızlara teslim olmuştu.²⁸ 13 Haziran 1921'de Fransa Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında barış görüşmelerinin başlamasıyla birlikte 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanmış ve Fransız kuvvetleri, Güney Cephesi'ni boşaltmaya başlamıştı.²⁹ Fransa ile barış görüşmelerinin başlamasından sonra 2'nci Kolordu, 26 Temmuz 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere Batı Cephesi emrine verilmişti.³⁰

²² Bıyıkhoğlu; *age.*; s. 77-78, 113-115, 145, 150-152.

²³ Salahi R. Sonyel; *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 166.

²⁴ Örneğin İtalyanlar, 2 Haziran 1919'da Konya'da özel gün münasebetiyle bir resmigeçit töreni yapmışlar ve bu törende 850 nefer yer almıştı. Bunlar; 225'er mevcutlu üç bölük piyade ile bir hafif mitralyöz bölüğü bir sıhhiye takımı ve atlı emirberlerden oluşmaktaydı. MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İSH; Kutu: 17, Gömlek: 82.

²⁵ Sina Akşin; *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119.

²⁶ Güney Cephesi ve Batı Cephesi'nde kurulan Kuvayimilliyeye birlikleri için bakınız: Görgülü, *age.*; s. 306-342.

²⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (yay. haz. Z. Korkmaz), Ankara, 2002, s. 344.

²⁸ Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, (yay. haz. Atike Kaptan ve Alev Keskin), C IV., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009, s. 267.

²⁹ İzzet Öztoprak; "Ankara İtilafnâmesi (1921)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/>, Erişim Tarihi: 21.12.2021.

³⁰ İSH; Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 12 (26 Temmuz 1921).

Doğu Cephesi'nde ise Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15'inci Kolordu, 28 Eylül 1920'de Ermeni birliklerine karşı harekâta başlamış ve kolordu birlikleri, 6 Kasım'da Gümrü'ye kadar ilerlemişti. Türk ordusunun ilerlemesi karşında Ermenistan ateşkes istemiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştı.³¹ Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Ermenistan, Bolşevik Rus ordusu (Kızıl Ordu) tarafından işgal edilmiş ve aynı antlaşma 16 Mart 1921'de Ruslarla Moskova Antlaşması olarak tekrar imzalanmıştı.³² Doğu Cephesi'nin kapanmasından sonra bölgede bulunan 3'üncü Kafkas Tümeni, 11'inci Kafkas Tümeni ve 12'nci Tümen, Batı Cephesi'ne kaydırılmıştı.³³

Görüldüğü üzere bu iki cephede 1921 başı itibarıyla muharebeler bitmiş durumdaydı. Fakat Batı Cephesi'nde muharebeler esasen bu tarihten sonra başlıyordu. Dolayısıyla bundan sonra Millî Mücadele'nin merkezi Batı Cephesi idi. *Batı Cephesi'nde* düzenli Türk ordusunun kurulmasına kadar Yunan işgaline karşı muharebeler, Güney Cephesi'nde olduğu gibi Kuvayimilliyeye birlikleri tarafından yürütülmüştü. Düzenli Türk ordusunun teşkilatlanmasından sonra ise 6-11 Ocak 1921'de 1'inci İnönü Muharebesi yapılmış ve 2'nci İnönü Muharebesi için hazırlıklara başlanılmıştı. Bu hazırlıklar kapsamında da Batı Cephesi'nin tahkimi maksadıyla Güney Cephesi ve Doğu Cephesi yanında çeşitli bölgelerden de askerî birlikler cepheye kaydırılmaya başlanılmıştı. İşte tamda bu noktada Yarbey Cemil Cahit Bey (Orgeneral Toydemir)³⁴ komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, Eskişehir'e gelmişti.³⁵ Tümen buradan planlanan zamanda³⁶ İnönü Muharebesi'ne yetişmiş ve Yunan ordusuna karşı yaptığı başarılı taarruzlarla 31 Mart 1921 itibarıyla Yunan kuvvetlerinin çekilmesine muvaffak olmuştu.³⁷ 2'nci İnönü Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra ise 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi'nde takip görevini yürütmüştü.³⁸

³¹ Abdula Mardanoviç Şamsutdinov; *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (çev. A.Behramoğlu), Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 193-198.

³² Akşin, *age.*; s. 160.

³³ Hüsamettin Tugaç; *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, C III., (yay. haz. S. Turhan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 272.

³⁴ 1883'te İstanbul'da doğdu. 14 Mart 1900'de Harp Okuluna girdi. 6 Aralık 1902'de Teğmen olarak mezun olduktan sonra Beyrut'ta 9'uncu Nişancı Taburuna atandı. Bundan sonra çeşitli rütbelerde Osmanlı-İtalyan, Balkan, Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Türk İstiklal Harbi'nde ise 15 Temmuz 1919'da 5'inci Kafkas Tümen Komutanı, 21 Ocak 1922'de ise 10'uncu Tümen Komutanı olarak muharebelere katıldı. İstiklal Harbi'nden sonra çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 17 Aralık 1943'te Orgeneral rütbesiyle 1'inci Ordu Komutanı oldu. 15 Temmuz 1956'da vefat etti. Necati Ökse, Nusret Baycan ve Salih Sakaryalı; *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 193-194.

³⁵ Kamil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci - İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921)*, c. 2. Ks.3, (yay. haz. S.Turhan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 320.

³⁶ 24 Mart 1921.

³⁷ Kazım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 175.

³⁸ Önalp, *age.*; s. 491.

Sonrasında Tümen, takviye kuvvet olarak Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerine (8-15 Nisan 1921)³⁹ ve Kütahya-Eskişehir Muharebelerine (8-25 Temmuz 1921)⁴⁰ katılmış⁴¹ fakat bu muharebelerde Yunan ordusunun ilerleyişi engellenememişti. Hatta Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde 23 Temmuz'da Yunan ordusu, 5'inci Kafkas Tümeninin bulunduğu cepheyi yarmış ve tümen, kuşatma içerisinde kalmıştı fakat 5'inci Kafkas Tümeni, 61'inci Tümenle birlikte Yunan takip müfrezelerini atlatarak neredeyse zayıatsız şekilde Sakarya Nehri'nin doğusuna ulaşmayı başarmışlardı. Dolayısıyla bu iki tümen, Sakarya Meydan Muharebesi'nde de cephenin orta kesiminde yan yana saf tutacaktı.⁴²

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi direktifini vermiş ve bu çekiliş, 25 Temmuz 1921'de tamamlanmıştı.⁴³ Burada ki amaç; çekilmeye birlikte elde kalan askerî gücü korumak ve Yunan ordusunu ikmal üstlerinden uzaklaştırmaktı.⁴⁴ Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesinden sonra Yunanistan, ordusunun planını görüşmek üzere 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da bir Savaş Meclisi toplamıştı. Yunan Kralı Konstantin başkanlığında toplanan bu meclisten Yunan ordusunun Ankara'ya yürümesi kararı çıkmıştı.⁴⁵

³⁹ Selim Turhan; *Türk İstiklal Harbi; 1'inci, 2'nci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, C II, Ks. III., III. Baskı, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 539.

⁴⁰ Önalp, *age.*; s. 4.

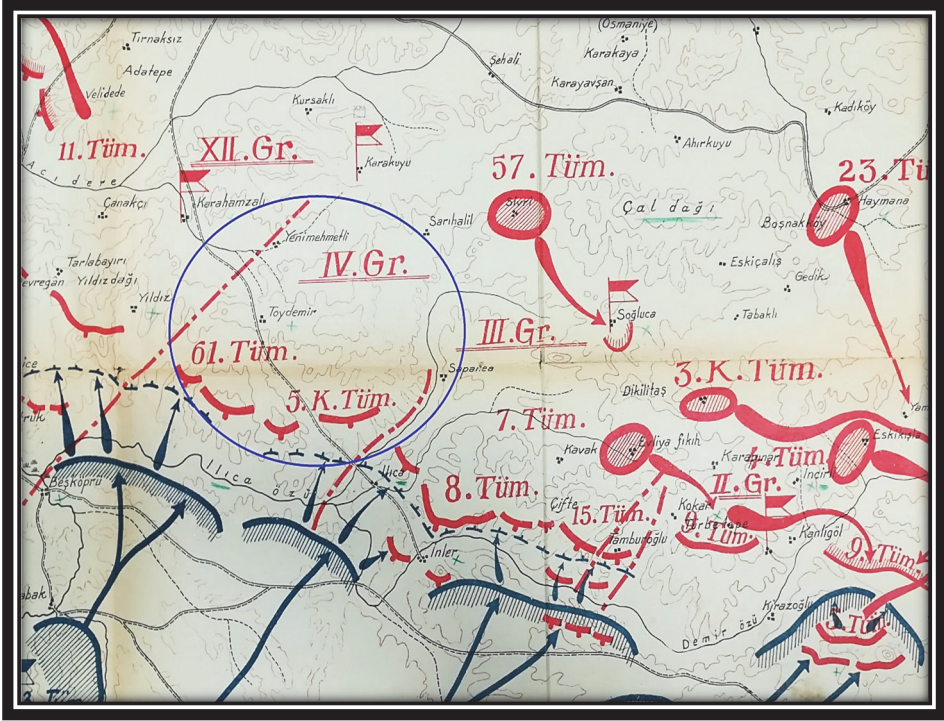
⁴¹ Görgülü, *age.*; s. 359, 364.

⁴² Selim Erdoğan; *Sakarya*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021, s. 165.

⁴³ Kadim Koç; *Ankara'nın Kördüğümü Sakarya*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2021, s. 113.

⁴⁴ Koç, *age.*; s. 159.

⁴⁵ Sehernaz Güvenbaş; "İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2020, s. 146.

23 Ağustos 1921'de 4'üncü Grup Komutanlığının Sorumluluk Sahası⁴⁶

1. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 5'inci Kafkas Tümeni (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

a. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 5'inci Kafkas Tümeninin Konuşu

23 Ağustos 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi başladığında Türk ordusunun müdafaa hattı; Atdüşen-Karailya⁴⁷ sırtları, Çakmak batısı-Karahamzalı⁴⁸ ile Yıldız arası (Tarlabayıru)-Yenimehmetli⁴⁹ güneyi (Toydemir)⁵⁰-Hacımuslu⁵¹-Sabanca⁵²- Tanburoğlu⁵³ -Bahçecik⁵⁴ kuzeyinde Türbetepe⁵⁵ ve Kanlıgöl güneyinde Mangal Dağı, Ilıcasuyu güneyinde

⁴⁶Vandemir, *age.*; ekler kısmı; kroki-2.

⁴⁷Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı mahalledir.

⁴⁸Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁴⁹Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵⁰Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵¹Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵²Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵³Bugünkü adı Demirözü'dür. Ankara/Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵⁴Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵⁵Haymana ilçesi/Bahçecik köyünün kuzeybatısında yer alan tepe.

İnlerkatrancı⁵⁶ ile Kirazoğlu⁵⁷ arasındaki sırtlar idi. Bu hat ileri karakol hattı olarak seçilmişti. Bu hatta Sakarya Nehri'nin doğusunda kuzeyden güneye doğru Mürettep Kolordu, 12'nci, 4'üncü, 3'üncü ve 2'nci Gruplar⁵⁸ tertiplenmişti. 1'inci Grup, Haymana'da ihtiyatta; 5'inci Grup da güney kanat açığında bulunmakta idi.⁵⁹

Batı Cephesi, yarım ay şeklinde oluşturulmuş ve bu hatta Sakarya Nehri de Yunan ordusu ile Türk ordusu arasında doğal bir engel teşkil etmişti.⁶⁰ Bu hattın Yenimehmetli-Toydemir-Sabanca arasını 61'inci ve 5'inci Kafkas⁶¹ Tümeninden oluşan Albay Kemalettin Sami Bey (Korgeneral Gökçen)⁶² komutasındaki 4'üncü Grup tutmaktaydı.⁶³ 5'inci Kafkas Tümeni de bu grubun sağ cenahına⁶⁴; 9'uncu, 10'uncu, 13'üncü ve 5'inci Kafkas Topçu Alaylarıyla konuşlanmıştı.⁶⁵

4'üncü Grubun bulunduğu hatta dikkat edildiğinde Batı Cephesi'nin kritik bir noktasında olduğu anlaşılmaktadır. Burası Batı Cephesi'nin omurgasını oluşturmakta ve bu omurganın ayakta kalması için de *deneyimli* ve *demir yumruk*⁶⁶ bir tümen olarak da anılan 5'inci Kafkas Tümeni konuşlandırılmıştı. Yine de Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 21 Ağustos 1921 tarihli telgrafında Yunan taarruzlarının Kabakköprüsü-⁶⁷İnlerkatrancı arasından kuzeye olabileceği ihtimaline karşı 4'üncü Grup bölgesinin kuvvetli ihtiyatlarla güçlendirilmesi hususunu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Fevzi Paşa'nın buradaki öngörüsü ikmal yollarına yakınlığı hasebiyle Sakarya Nehri boyuna yakın yerlerden Yunan

⁵⁶ İner köyü; Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵⁷ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵⁸ Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Batı Cephesi Komutanlığında tümenlerden gruplar oluşturulmasına karar verilmiş ve bu kapsamda kolordu yetki ve sorumluluğunda Grup Komutanlıkları kurulmuştu. Fahri Aykut, İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu, (yay. haz. Z. Türkmen ve A.Kaptan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 4-5.

⁵⁹ Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktaş ve Cevdet Timur; *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s. 3.

⁶⁰ Koç, *age.*; s. 160-163.

⁶¹ Bazı belgelerde 4'üncü Grup teşkilatında yer alan 5'nci Kafkas Tümeni, 5'inci Tümen olarak da geçmektedir. Oysa 5'inci Tümen 2'nci Gruba bağlı bir tümen olup Mangal Dağı'nı tutmakta idi. Bu durum özellikle *muhabere* (haberleşme) sırasında karışıklığa neden olmaktaydı. Bundan dolayı Başkomutanlık, Batı Cephesi'nde bulunan aynı numaralı fırkalarda *Kafkas* kelimesinin eklenmesine dikkat edilmesine dair birliklere uyarıda bulunmuştu. İŞH; Kutu: 127, Gömlek: 92.

⁶² Kemalettin Sami; 1884'te Sinop'ta doğdu. 27 Mayıs 1905'te Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'u bitirdi. Sonra Harp Akademisine girdi ve 1 Eylül 1908'de buradan kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Sonrasında Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 22 Kasım 1920'de de İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya geldi. 4 Mayıs 1921'de Albay rütbesinde 4'üncü Grup Komutanı olarak Türk İstiklal Harbi'ne katıldı. 15 Nisan 1934'te vefat etti. *Ökse vd. age.*; s. 245-247.

⁶³ İŞH; Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 95, Ocak 1993, s. 52.

⁶⁴ Baki Vandemir; *Türk İstiklal Harbi'nde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, İstanbul, Askerî Basımevi, 1946, s. 21, 31.

⁶⁵ İŞH; Kutu: 1373, Gömlek: 189. Görgülü, *age.*; s. 373. Vandemir, *age.*; Ekler kısmı; Kroki-1B.

⁶⁶ Erdoğan, *age.*; s. 137, 58.

⁶⁷ Ankara ilinin Kabak köyünde Sakarya Nehri üzerindeki köprü.

taarruzlarının olabileceği idi.⁶⁸ Ki Yunan ordusu bu hattın biraz güneyinde yer alan Uzunbeyli⁶⁹-Haymana istikametinde Batı Cephesi'ni (3'üncü Grup-2'nci Grup arasından) yarmak isteyecekti.⁷⁰ Dolayısıyla Yunan ordusunun sıklet merkezi burası olacak ve Yunan birlikleri bu istikamete yığılmak yapacaktı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde tümenin mevcudu; 239 subay, 4.181 er, 2.191 tüfek, 46 makineli tüfek, 8 top ve 1.076 hayvan idi.⁷¹ Tümenin karşısında 3'üncü Yunan Kolordusuna bağlı 3'üncü ve 10'uncu Tümen bulunmaktaydı.⁷² Görüldüğü üzere tümendeki er sayısı ile tüfek sayısı birbirine eşit değildir. Diğer bir deyişle neredeyse iki kişiden birine tüfek düşmektedir.

b. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 5'inci Kafkas Tümeninün Gün Gün Faaliyetleri

23 Ağustos 1921'de Batı Cephesi'nde Yunan ordusunun taarruzu, cephenin güneyinden⁷³ beklenmekteydi. Nitekim öyle de olmuştu. 2'nci Grup ve 3'üncü Grup bölgesinde 23 Ağustos'ta 1'inci ve 2'nci Yunan Kolordusunun taarruzları başlamış⁷⁴ ve 2'nci Grup bölgesinde 5'inci Tümenin⁷⁵ savunduğu Mangal Dağı, 1'inci Yunan Tümeni tarafından işgal edilmişti.⁷⁶ 4'üncü Grup cephesinde ise 3'üncü Yunan Kolordusu Ilıcaözü Deresi'nin⁷⁷ güney sırtlarını kuvvetli birliklerle tutmuştu.⁷⁸ 23 Ağustos'ta 4'üncü Grup cephesinde sükûnet olmakla beraber sağ cenahında Yunan kuvvetlerinin bomba sesleri işitilmişti.⁷⁹ Mangal Dağı'nın Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra Batı Cephesi Komutanlığı, 24 Ağustos 1921'de Yıldız Tepe kuzeyindeki Tarlabayırı mıntıkasının müdafaasını 4'üncü Gruba vermiş⁸⁰, burada kurulan Tarlabayırı müfrezesinin komutanlığına 5'inci Kafkas Tümeninden Yarbay Halil Rüştü Bey

⁶⁸ Vandemir, *age.*; s. 28-29.

⁶⁹ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁷⁰ Timural vd., *age.*; s. 3.

⁷¹ Aykut, *age.*; s. 79.

⁷² Vandemir, *age.*; s. 36.

⁷³ Fahri Belen'e göre Yunan kuvvetlerinin Sakarya Nehri'nin güneyine geçtiği zamanında haber alınsaydı cephe kuvvetli tutulacak ve böylece Batı Cephesi ne yarılabilir ne de kuşatılabilir. Fahri Belen; *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 351.

⁷⁴ Timural vd., *age.*; s. 6-8.

⁷⁵ 5'inci Tümen, Güney Cephesi'nde muharebeleri yürüten 2'nci Kolordu Komutanlığına bağlı bir tümend. Tümen, 8 Şubat 1921'de Antep'in sukutundan sonra 26 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmişti. Saral, *age.*; s. 274.

⁷⁶ İSH; Kutu: 1277, Gömlek: 117.

⁷⁷ Demiröz Deresi; Batı Cephesi'nin güneyinde cepheye paralel uzanan Sakarya Nehri'nin bir kolu.

⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninün Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*; İstanbul, Harp Akademileri Basımevi 1983, s. 110.

⁷⁹ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 53.

⁸⁰ Vandemir, *age.*; s. 37.

getirilmişti.⁸¹ Böylece 4'üncü Grubun 12'nci Grup ile ara hattı, Karahamzalı-Acidere⁸² olarak değiştirilmiş⁸³ ve 4'üncü Grubun cephesi 20 km'ye kadar çıkmıştı. Bu hattaki 10'uncu Yunan Tümeninin Hamam Çayı istikametindeki taarruzu, 5'inci Kafkas Tümeni tarafından Hacımuslu-Karabeni⁸⁴ güneyinde durdurulabilmişti.⁸⁵ Bugün 4'üncü Grup cephesi, genel olarak günü sakin geçirmişti.⁸⁶ Çünkü Batı Cephesi'nde muharebeler, Mangal Dağı ve çevresinde yoğunlaşmıştı.

23-24 Ağustos günü yapılan muharebelerden sonra özellikle Mangal Dağı'nın kaybedilmesinde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 5'inci Tümen için bir tamim yayınlamış ve sorumluların derhal tespit edilerek cezalandırılmasını emretmişti: *...hata eden her kim olursa olsun derhal kanuna çarpılmak için asla tereddüt edilmeyecektir...Hatta bu tamimde Mustafa Kemal Paşa...hazırlığımız mükemmel ve tamdır. Düşmanın Anadolu'nun içerilerinde behemehal mahvolacağı muhakkak olan bu günlerde kıtaatımızın azami fedakârlık ve gayret göstermeleri hem gayr-i kabil ihmali bir mecburiyettir ve hem de bir vazife-i diyanet ve hamiyettir...diyerek ordusuna güvenini ve ordusunun fedakarlık yapmaya mecburiyetini bildirmekteydi.⁸⁷ Bu emirle birlikte 5'inci Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Kenan (Korgeneral Dalbaşar), Divan-ı Harp'e sevk edilerek⁸⁸ geçici olarak görevden alınmıştı.⁸⁹ Fakat çekilme emrinin bizzat 2'nci Grup Komutanı Albay Selahattin Adil Bey tarafından verildiği tespit edilmiş⁹⁰ ve Yarbay Mehmet Kenan görevine iade edilmişti.⁹¹*

25 Ağustos 1921'de Beylikköprü'den⁹² Mangal Dağı doğusunda Büyükyaçcı'ya⁹³ kadar 80 km'lik bir cephe üzerinde Yunan ordusunun genel taarruzu ve Türk ordusunun mukabil taarruzu gerçekleşmişti.⁹⁴ Yunan kuvvetlerinin sıklet merkezi özellikle 4'üncü ve 3'üncü Grup ara hattı idi.⁹⁵

⁸¹ Mustafa Caner Aygün, *Türk İstiklal Harbi'nde 61'inci Piyade Fırkasının Askeri Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2021, s. 146.

⁸² Polatlı güneyinde Sakarya Nehri'nin bir kolu.

⁸³ Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan önce iki grubun ara hattı, Toydemir ile Yenimehmetli'nin 4 km kuzeydoğusundan Toydemir'in 1.5 km'lik büyük vadi idi. Aykut, *age.*; s. 86.

⁸⁴ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁸⁵ İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 53, Belge: 3; *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 110.

⁸⁶ Aykut, *age.*; s. 94.

⁸⁷ İSH; Kutu: 1358, Gömlek: 35; Timural vd, *age.*; s. 13.

⁸⁸ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge:1.

⁸⁹ Vandemir, *age.*; s. 35-36.

⁹⁰ Selahattin Adil Paşa, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982, s. 382.

⁹¹ Bülent Durgun; "Mehmet Kenan Dalbaşar 1888-1935" *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-kenan-dalbasar-1888-1935/>, Erişim Tarihi: 26.10.2021.

⁹² Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁹³ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁹⁴ Kurmay Albay Kenan, "Türk İstiklal Savaşı'nda Büyük Sevk ve İdare Bakımından Müdafaa Sistemimiz", *Askeri Mecmua*, S. 97, 1 Haziran 1935. s. 369.

⁹⁵ Timural vd., *age.*; s. 36.

5'inci Kafkas Tümeni mıntıkasında ise Yunan taarruzu, Ilıca Deresi güneyinde toplanmıştı. Burada bulunan 3'üncü Yunan Tümeni, Tarlabayırı'na taarruz etmiş ve Yıldız Tepe'yi⁹⁶ işgal etmişti.⁹⁷ İşgalle birlikte 3'üncü Yunan Tümeni, topçularını buraya taşımaya başlamıştı.⁹⁸ Bunun üzerine 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, gece Yıldız Tepe'yi bir alay, Tarlabayırı'nı da 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümeden birer alay ve taburla takviye edilmesi emrini vermişti.⁹⁹ Ayrıca iki batarya topçusu da Tarlabayırı'nda toplanmıştı.¹⁰⁰ Böylece Tarlabayırı dokuz piyade taburu ve iki batarya (11'inci Tümeden bir alay, 61'inci Tümeden 159'uncu Alay, 5'inci Kafkas Tümeninden 13'üncü Alay, iki batarya) ile kuvvetlendirilmişti.¹⁰¹ Bunların yanı sıra Albay Kemalettin Sami, Batı Cephesi Komutanlığından Yenimehmetli'ye bir ihtiyat alayının gönderilmesini istemişti.¹⁰² Fakat grup cephesinde yalnız bir Yunan tümeninin faaliyette olmasından dolayı grubun kendi ihtiyatı ile idare etmesi emredilmişti.¹⁰³ Çünkü bugün, Batı Cephesi'nin doğu kanadında 3'üncü Grup sorumluluğunda Türbetepe'de şiddetli muharebeler meydana gelmişti. Tepe, iki ordu arasında 2-3 kez el değiştirmişti.¹⁰⁴ Diğer taraftan 4'üncü Grup cephesinde Yıldız Tepe'nin işgali, Batı Cephesi'nin doğu kanadı yoğun muharebe içindeyken kuzey kanadında Sakarya Nehri boyunun önem kazanmasına neden olmuş¹⁰⁵ ve 4'üncü Grup cephesinin önemini arttırmıştı.

Nitekim 25 Ağustos'ta 4'üncü Grup cephesinde Yunan kuvvetleri; Yıldız Tepe'nin kuzeyi-Hacımuslu hattına ulaşmıştı. 4'üncü Grup birlikleri ise Yarözü Deresi güneyi-Toydemir güneyi hattına çekilmiş durumdaydı.¹⁰⁶

⁹⁶ Ankara ili Polatlı ilçesine bağlı Yıldızlı Mahallesi'nde bir tepe.

⁹⁷ İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 28a (25 Ağustos 1921); Aykut, *age.*; s. 94.

⁹⁸ İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69, Belge: 1 (25 Ağustos 1921).

⁹⁹ İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69 (25 Ağustos 1921).

¹⁰⁰ İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69, Belge: 69-1.

¹⁰¹ Timural vd., *age.*; s. 36.

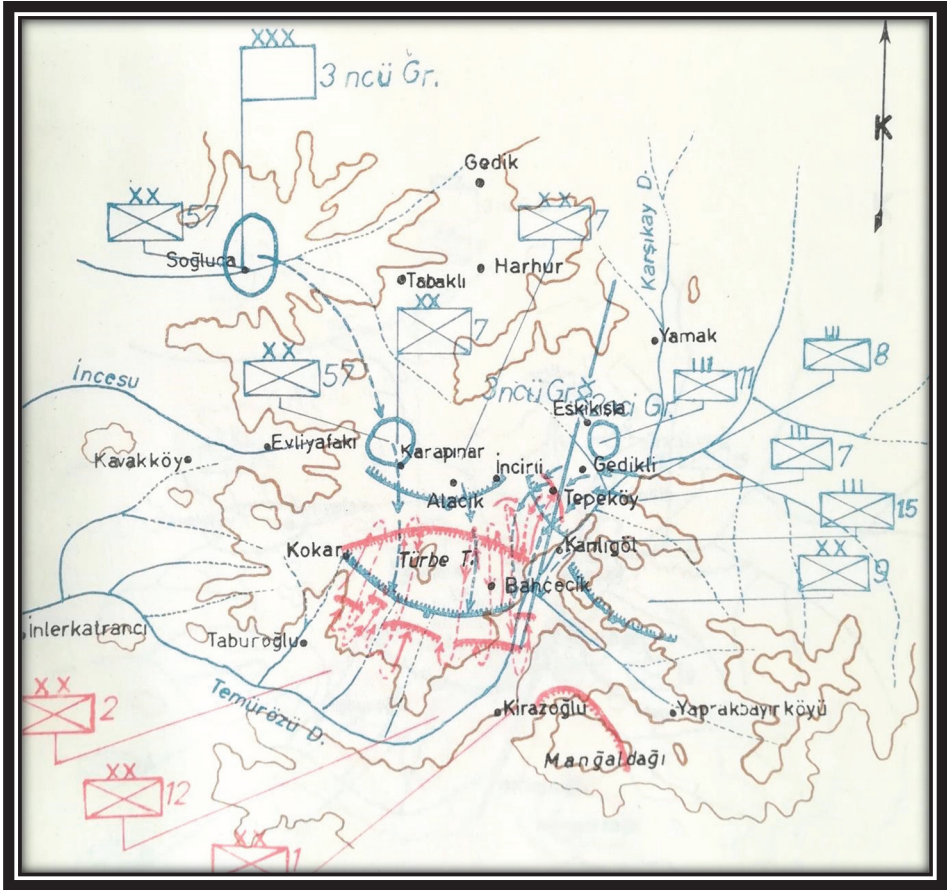
¹⁰² İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 28a (25 Ağustos 1921).

¹⁰³ Aykut, *age.*; s. 94.

¹⁰⁴ Vandemir, *age.*; s. 37-38.

¹⁰⁵ Belen, *age.*; s. 352.

¹⁰⁶ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 110.

25 Ağustos 1921 Türbetepe Muharebesi¹⁰⁷

26 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı Yunan ordusunun taarruzunu bekleme kararı almış ve ordusuna tuttuğu mevzileri kesin surette müdafaa ve muhafaza emrini vermişti. Bugün özellikle 11'inci Tümenin tuttuğu Çekirdeksiz¹⁰⁸-Ezineli-Beştepeler-Velidede Tepesi¹⁰⁹ sırtları müdafaa edilecekti. Bugünkü muharebelerde 4'üncü Grubun sol cenahında 5'inci Kafkas Tümenine 5-6 tabur kadar Yunan kuvveti sabahtan ilerlemiş ve şiddetli piyade muharebesi meydana gelmişti. Bu muharebede 8'inci Tümen¹¹⁰, sahra bataryasını 5'inci Kafkas Tümenine tahsis ederek yardım

¹⁰⁷ Timural vd., *age.*; s. 42.

¹⁰⁸ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁰⁹ Polatlı ilçe merkezinin güneyinde yer alan Sakarya (Tırnaksız) köyünde bir tepedir.

¹¹⁰ 8'inci Tümen, Toydemir cephesine taarruz eden 3'üncü Yunan Kolordusu ile kendi grubuyla muharebe halindeki 1'inci Kolordu ara hattında (4'üncü Grup-3'üncü Grup arasında) kaldığı için en fazla hırpalanan tümen olmuştu. Erdoğan, *age.*; s. 201.

etmişti.¹¹¹ Saat 06.00'da başlayan muharebe, iki saat kadar devam etmiş ve durmuştu. 61'inci Tümen cephesinde ise şiddetli topçu ve piyade muharebesi olmuştu.¹¹² Akşam ise birinci hat siperlerinde bulunan 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümen, Toydemir sırtlarına alınmıştı. Genel olarak bütün cephede Türk ordusunun hâkimiyeti vardı fakat Yunan kuvvetinin üstünlüğü karşısında Türk ordusunun hattı; Yıldız Tepe'den itibaren Toydemir-Sabanca-Evliyafakı¹¹³-İncirli¹¹⁴-Eskikişla¹¹⁵-Katrancı¹¹⁶ kuzey sırtları ve Gökgöz sırtları hattına alınmıştı.¹¹⁷

Neticede bugünkü muharebelerden sonra 4'üncü Grup cephesinde Yunan kuvvetleri 5'inci Kafkas Tümenini 300 metreye kadar takip etmiş¹¹⁸, tümen biraz gerilemek suretiyle Yunan taarruzunu 400-800 metre mesafede durdurabilmişti.¹¹⁹ Muharebe sonunda 5'inci Kafkas Tümeni topçularının Toydemir kuzey sırtlarında süratle ortaya çıkararak yaptıkları atışlar ve tümen birliklerinin başarılı savunmaları ve mukabil taarruzlarıyla Yunan kuvvetleri, grup cephesinde zayıf örtme ve emniyet birliklerini bırakarak topçularıyla beraber saat 20.30'da Ilıca Deresi güneyine çekilmişti.¹²⁰ Ancak Yunan taarruzu tamamen püskürtülmüştü.¹²¹ Ayrıca bugünkü muharebelerde cephenin sol kanadında bulunan 1'inci ve 2'nci Gruplar da Yunan taarruzları sonucu mevzilerini terk ederek *mevzi düzeltmek*¹²² zorunda kalmışlardı.

Mangal Dağı'nda mevzilerin terk edilmesinden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, vatanın savunulmasında tatbik ve takip edilecek yeni taktiği de bütün ordusuna şöyle bildirmişti:

“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır! Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her cüz-i tam¹²³ ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüz-i

¹¹¹ İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 5, 5a; İSH; Kutu: 1286, Gömlek: 11.

¹¹² İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 6.

¹¹³ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹¹⁴ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹¹⁵ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹¹⁶ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹¹⁷ Vandemir, *age.*; s. 39-41. Bu hatta sırasıyla 9'uncu Tümen, 4'üncü Tümen ve 24'üncü Tümen bulunmakta olup karşısında 1'inci ve 2'nci Yunan Kolordusu (Yunan 12'nci Tümeni, 13'üncü Tümen, 5'inci ve 9'uncu Tümen) bulunmaktaydı.

¹¹⁸ İSH; Kutu: 1284, Gömlek: 25, Belge: 5.

¹¹⁹ Hulusi Baykoç, “İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi”, *Askerî Mecmua*, S. 63, 1 Eylül 1944, s. 79.

¹²⁰ Timural vd., *age.*; s. 52.

¹²¹ İSH; Kutu: 1284, Gömlek: 25, Belge: 6; İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 38.

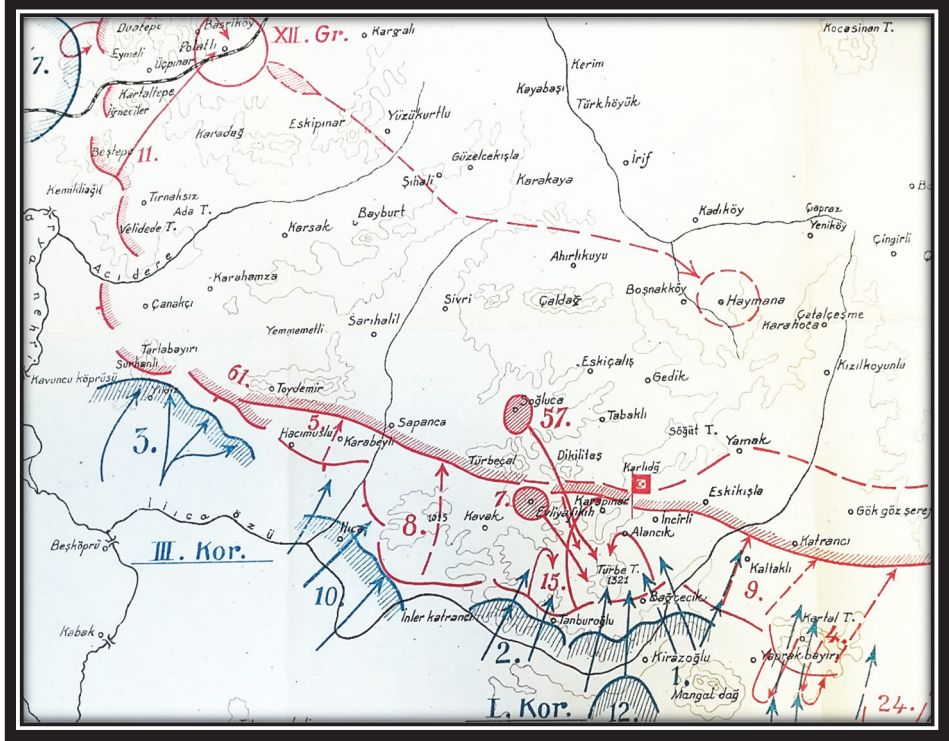
¹²² Koç, *age.*; s. 202.

¹²³ Cüz'-i tām, burada askerî birlik anlamında kullanılmıştır. Sözlük anlamı ise; bütün, parçalandığında vasfını kaybeden şey demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (yay. haz. A.S. Güneşal), Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s. 150.

tamın çekilmeye mecbur olduğunu gören cüz-i tamları ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.”¹²⁴

Diğer bir ifadeyle bundan sonra birliklerin tuttuğu her bir mevzi vatan sayılacak, mevzi tutmuş olan herhangi bir birlik, yanındaki birlikler çekilmiş dahi olsa ne pahasına olursa olsun bulunduğu mevziyi terk etmeyecek ve savunacaktı. Çekilen birlikler en uygun noktada yeni bir savunma hattı oluşturacaktı.

Kroki-5

26 Ağustos 1921'de Türk Ordusu ve Yunan Ordusunun Durumu¹²⁵

27 Ağustos 1921'de bütün cephede Yunan taarruzları devam etmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa bugün için bütün grupların buldukları mevziileri son neferlerine kadar müdafaa etmesini ve Yunan ordusunun gece baskınları için mukabil süngü baskınlarına hazır olmaları emrini vermişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ta bugün Yunan taarruzunun durdurulması halinde savaşın kazanılacağını öngörmekteydi. Bugünkü muharebelerde özellikle 1'inci Grup ve 4'üncü Grup cephelerinde şiddetli

¹²⁴ Atatürk, *age.*; s. 419; *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 113.

¹²⁵ Vandemir, *age.*; ekler kısmı; kroki-3.

muharebeler olmuştu.¹²⁶ 3'üncü Yunan Tümeni, saat 09.30'dan itibaren Ilıca Deresi kuzey sırtlarındaki topçularının desteğinde, 61'inci Tümen ve 5'inci Kafkas Tümeni iç kanatları ve Karabenli istikametlerinde birer alayla 4'üncü Grup cephesine taarruza başladı. Özellikle 1.077 rakımlı sırtlarla Toydemir köyü şiddetli ateş altında kaldı. Yunan topçuları, 61'inci Tümen topçularının tesirli ateşi karşısında fazla tutunamayıp mevzi değiştirdi ve doğuya çekildi. 3'ncü Yunan Tümeninin bu bölgede yaptığı taarruz da durduruldu.¹²⁷ Bugün, 1'inci Yunan Kolordusu Türbetepe'yi ele geçirmiş durumdaydı. Buna göre 12'nci Grup, cepheden Polatlı'ya çekilmiş ve batıya dönük olan cephe tamamen güneye dönmüştü. 5'inci Kafkas Tümeni cephesinin sağ kanadında piyade ve makineli tüfek ateşiyle birlikte Yunan kuvvetleri; cephenin bu kısmına 300-800 metre yanaşmıştı.¹²⁸ 5'inci Kafkas Tümeninin doğusunda bulunan 8'inci Piyade Tümeninin mevzilerini boşaltması üzerine sol kanat birliklerini 1-1.5 km kadar geri çekmek zorunda kalmış¹²⁹ ve bundan dolayı 5'inci Kafkas Tümeni de mevzisini düzeltmişti. Bugünkü muharebelerde 5'inci Kafkas Tümeninin 13'üncü Piyade Alayı 1'inci Taburu; muharebenin başında 1 binbaşı, 3 yüzbaşı, 3 üsteğmen ve 6 teğmen olmak üzere 13 subayla muharebelere girmişken bugün taburda yalnızca 1 üsteğmen ve 3 teğmen sağ kalmıştı.¹³⁰

28 Ağustos 1921'de bütün cephelerde şiddetli muharebeler devam etmişti. Özellikle 3'üncü Yunan Tümeni, Toydemir (Yıldız Deresi iki tarafından ve Hamam Çayı üzerinden) istikametine taarruz etmişti.¹³¹ Burada 5'inci Kafkas Tümeninin sol cenahına yapılan taarruzlar, 8'inci Tümenin topçu ateşiyle durdurulmuştu.¹³² Bu defa da 3'üncü Yunan tümeni, 5'inci Kafkas Tümeninin sağ cenahına yönelmişti.¹³³ Nitekim bütün gün, 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümen, göğüs göğse muharebe ve süngü¹³⁴ saldırısıyla son ihtiyatları da sarf olunmak üzere Yunan kuvvetlerini geriye atmışlardı. Hatta Yunan kuvvetleri, Türk siperlerinin 500 metre ilerisine kadar takip dahi edilebilmişti.¹³⁵ Nitekim iki zayıf tümenin iki kuvvetli Yunan tümenine (10'uncu Yunan Tümeni ve 3'üncü Yunan Tümeni) karşı başarısı bu bölgede gece bir Yunan taarruzunu engellemiş ve 4'üncü Grup, süngü elinde aynı hatta sabahlamıştı.¹³⁶ Bugünkü muharebelerde 5'inci

¹²⁶ Vandemir, *age.*; s. 43-44.

¹²⁷ Timural vd., *age.*, s. 68.

¹²⁸ Aykut, *age.*; s. 100.

¹²⁹ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 114.

¹³⁰ Koç, *age.*; s. 204.

¹³¹ Baykoç, *age.*; s. 95.

¹³² İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 48.

¹³³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 96, Eylül 1993, s. 28; İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 50a.

¹³⁴ Yunan ordusu Başkomutanı Triküpis anılarında Türklerin çok defa cephaneleri olmadığı için el bombası ve süngülere başvurduklarını kaydetmektedir. Nikolaos Triküpis; *General Triküpis'in Hatıraları*, çev. A. Angın, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1967, s. 67.

¹³⁵ Baykoç, *age.*; s. 95.

¹³⁶ Vandemir, *age.*; s. 46.

Kafkas Tümeni 13'üncü Alay Komutanı Binbaşı Ahmet Rifat Bey şehit olmuştur.¹³⁷

29 Ağustos 1921'de ...meydan muharebesi kemal-i şiddetle devam etmişti...¹³⁸ Bugün 4'üncü Grup cephesinde Yunan taarruzunun 61'inci Tümen cephesinde akşam saatlerinde gerçekleşmesi beklenmekteydi¹³⁹ fakat taarruz, 7.30'da şiddetli piyade ve topçu atışları ile başlamıştı. Yunan tümeninin taarruzu, ateşsiz ve erlerin süngüleriyle püskürtülmüştü. 5'inci Kafkas Tümeni cephesinde ise sağ cenahı ve merkezi teşkil eden hattın gerisinde dolayı tümen, ilk Yunan kuvvetlerinden 1.000-1.200 metre mesafedeki mevzilerine yerleşmiş piyade ve topçuların şiddetli muharebesi yaşanmıştı. Böylece işgal edilen hat tutulmuş ve Sabanca Deresi batısındaki mevziler de muhafaza edilmişti.¹⁴⁰ Fakat 5'inci Kafkas Tümeninin ihtiyatı kalmamıştı. Yunan topçu atışlarıyla ihtiyatların dağılmasından siperlerini takviye edememiş ve 08.00'den öğlene kadar Toydemir 1.084 rakımlı tepe¹⁴¹ hattının kuzeyine çekilmişti. Bu hatta Yunan kuvvetleri süngü ile durdurulabilmiş¹⁴² fakat tepe işgal edilmişti.¹⁴³ Tepenin işgaliyle birlikte 5'inci Kafkas Tümeni cephesi yarılmış¹⁴⁴(Sivri¹⁴⁵-Çal Dağı¹⁴⁶ istikameti)¹⁴⁷ ve 4'üncü Grubun takviyesi¹⁴⁸ gündeme gelmişti. Bu kapsamda Batı Cephesi Komutanlığı 30 numaralı emrini yayınlamıştı. Emre göre 4'üncü Grup; Tarlabayırı-Toydemir sırtlarını tutmakla beraber sol cenahını Soğulca'ya¹⁴⁹ kadar uzatarak burada bulunan 3'üncü Grup sağ cenahı ile irtibat kurmasını ve 1'inci Süvari Tümeni¹⁵⁰ ile Murettep Kolordudan gönderilen piyade alayı ile Sabanca Vadisi'ni kapatmasını istemişti.¹⁵¹ Böylece 3'üncü Grup ile 4'üncü Grup arasındaki hat; İnlerkatrançı, Soğulca ve Kadıköy¹⁵² genel hududu olarak belirlenmiş ve bu mevki, 4'üncü Gruba dâhil edilmişti.¹⁵³ 4'üncü Grup cephesindeki şiddetli muharebelerden sonra grup birlikleri, 8'inci Tümen¹⁵⁴, Polatlı'da bulunan 15'inci Tümene bağlı birlikler¹⁵⁵ ve

¹³⁷ Erdoğan, *age.*; s. 173.

¹³⁸ İSH; Kutu: 1286, Gömlek: 13.

¹³⁹ İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59.

¹⁴⁰ İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59, Belge: 1, 1a.

¹⁴¹ Tarassut Tepe olsa gerektir. Aykut, *age.*; s. 103.

¹⁴² Timural vd., *age.*; s. 102.

¹⁴³ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S.131, Temmuz 2013, s. 203.

¹⁴⁴ Aykut, *age.*; s. 103.

¹⁴⁵ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁴⁶ Haymana/Ahırlıkuyu köyü güneyindeki dağ.

¹⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*; s. 117-118.

¹⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa, 5'inci Kafkas Tümeninin cephesinin yarıldığından dolayı Fevzi Paşa'ya saat 10.10'da telgraf çekerek 4'üncü Gruba yardım edilmesi için önlem almasını istemişti. İSH; Kutu: 1148, Gömlek: 4, Belge: 4-1.

¹⁴⁹ Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁵⁰ Tümen, Sivri Vadisi'nden Soğulca'ya kadar olan hattı tutacaktı. Aykut, *age.*; s. 105.

¹⁵¹ İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59; Baykoç, *age.*; s. 113.

¹⁵² Ankara ilinin Haymana ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁵³ İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 148, B: 1 (29 Ağustos 1921); İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 148, Belge: 4.

¹⁵⁴ İSH; Kutu: 1148, Gömlek: 3, Belge: 23.

Mürettep Kolorduya bağlı üç tabur (Mürettep Alay) tarafından takviye edilmişti.¹⁵⁶ Çünkü Yunan ordusu, Türk ordusunun Batı Cephesi'nin doğusuna doğru kaydığını fark etmiş ve kuvvetlerini Sakarya Nehri boyuna yönlendirmişti.¹⁵⁷ Bugünkü muharebelerde 80 kadar şehit, Toydemir köyünde toprağa verilmişti.¹⁵⁸

30 Ağustos 1921'de 4'üncü Grup cephesinde Yunan ordusu, iki tümene yakın kuvvetle 61'inci Tümen ve 5'inci Kafkas Tümeni cephesine Sivri Vadisi istikametinde ilerlemiş ve bir alaya yakın kuvvetiyle Sabanca-Toydemir-Soğulca hattında 1'inci Süvari Tümeni cephesine taarruz etmişti. Taarruza karşı 5'inci Kafkas Tümeni cephesinde saat 12.00 itibarıyla piyade ateşi başlamıştı.¹⁵⁹ Bu taarruzla birlikte 3'üncü ve 10'uncu Yunan Tümenleri, 5'inci Kafkas Tümeni cephesi ve sol cenahıyla Sivri Vadisi istikametinde ilerlemiş ve vadideki Tektaşlı Tepe'yi işgal etmişti. Böylece tepe, Yunan ordusunun eline geçtiği için 5'inci Kafkas Tümeni ile 1'inci Süvari Tümeni, sağ ve sol cenahlarını yarmaya mecbur olmuşlardı. Cephede topçu piyade muharebesi bütün şiddetiyle devam etmiş¹⁶⁰ ve 3'üncü Grup karşısında bulunan 2'nci Yunan Tümeni, Eskiçalış¹⁶¹ ve Sabanca arasında ilerlemeye başlamıştı.¹⁶²

¹⁵⁵ Baykoç, *age.*; s. 107.

¹⁵⁶ Özalp, *age.*; s. 198.

¹⁵⁷ Belen, *age.*; s. 354.

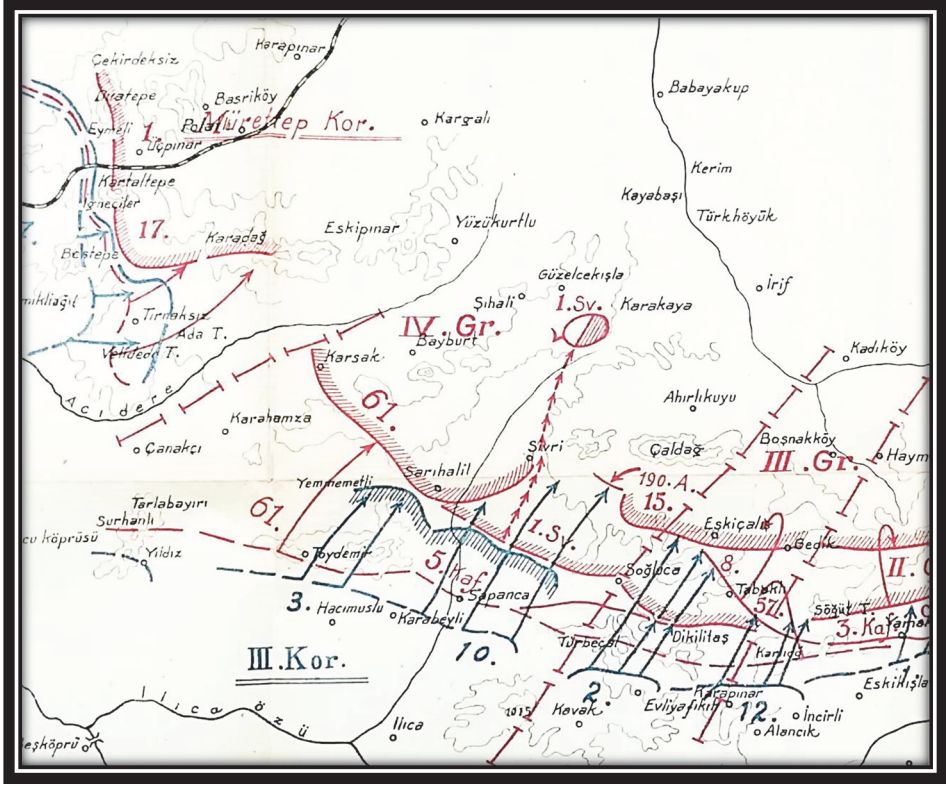
¹⁵⁸ Erdoğan, *age.*; s. 174.

¹⁵⁹ İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75-2 (30 Ağustos 1921).

¹⁶⁰ İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75 (30 Ağustos 1921).

¹⁶¹ Haymana ilçesine bağlı Esenköy'dür.

¹⁶² İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75-3 (30 Ağustos 1921).

30 Ağustos 1921'de 4'üncü Grubun Durumu¹⁶³

3'üncü Yunan kolordusunun 3'üncü Tümeni, 4'üncü Grubun çekildiği Korsaklı¹⁶⁴ -Karakuyu¹⁶⁵ -Sarıhalil¹⁶⁶ -Soğulca hattının merkezine 61'inci Tümene karşı Toydemir sırtları üzerinden ilerlemiş ve Sarıhalil'in 3 km güney batısına kadar ilerlemişti. Aynı zamanda 10'uncu Yunan Tümeni, 1'inci Süvari Tümeninin mevzilerini ele geçirek Sivri-Çal Dağı batı yamacını işgal etmişti. 4'üncü Grubun diğer tümenleri yerlerini muhafaza ettikleri halde süvarinin bulunduğu cephe yarılmış ve Çal Dağı'nın bir kısmına Yunan kuvvetleri ilerlemişti. Fakat 190'nuncu Alayın iki taburu, süngü saldırısıyla Çal Dağı'na gelen Yunan alayını püskürtmüş ve Çal Dağı'na tekrardan hâkim olunmuştu. 30-31 Ağustos 1921'de Türk

¹⁶³ Vandemir, *age.*; ekler kısmı; kroki-5.

¹⁶⁴ Bugünkü adı; Türkkarsak'tır. Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁶⁵ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁶⁶ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

ordusunun müdafaa hattı; İğneciler¹⁶⁷-Korsaklı-Sivri-Çal Dağı-Haymana'nın 4 km güneyindeki tepe-Büyükçalış (Çalış) kuzey hattından geçmekteydi.¹⁶⁸

31 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Türk ordusunun elinde bulundurduğu ve ele geçirilecek mevzilerin kati surette müdafaa ve muhafaza edileceğine dair emrini vermiş ve bu emirde 4'üncü Grubun doğusuna doğru 5 km'lik alan da gruba eklenmişti.¹⁶⁹ Buna göre 5'inci Kafkas Tümeni; Karakuyu batısından Sivri Vadisi'ne kadar mevzii almış ve tümen, Sivri'ye Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine sol kanadında Sivri Vadisi'ne karşı bir koltuk oluşturmuştu. Cephede muharebe saat 7.00'de topçu ve piyade atışlarıyla başlamıştı.¹⁷⁰ Bugün meydana gelen muharebelerde 4'üncü Grup, Sarıhalil-Karakuyu-Korsaklı hattına 61'inci Tümen ile 5'inci Kafkas Tümeni iç cenahlarına ve emrindeki 126'ncı Alaya karşı 3'üncü Yunan Tümeni taarruzda bulunmuş fakat mukabil taarruzla Yunan taarruzu püskürtülmüştü. 10'uncu Yunan Tümeni de işgal ettiği Sivri ve Çal Dağı¹⁷¹ batı yamaçlarında bütün gün 5'inci Kafkas ve 15'inci Tümen ile 1'inci Süvari Tümenine taarruzlarını tekrar etmiş ve birlikler geri çekilmeye mecbur olmuşlardı.¹⁷² Nitekim şiddetli muharebelerden sonra Yunan kuvvetleri, Çal Dağı'nın batı tepelerini ele geçirmişti.¹⁷³ Bugünkü muharebelerde 5'inci Kafkas Tümeni ve 61'inci Tümen kendi cephelerinde çok büyük kahramanlıklar ve fedakârlıklar göstermişti. Tümenler, Yunan kuvvetlerinin Karayavşan¹⁷⁴ üzerine ilerlemesini engellemişler, hatta iki tümen arasına girmeye çalışan Yunan kuvvetlerinin taarruzlarını durdurmuşlar ve bu kuvvetler geri sürülerek tümenler, terk ettikleri siperleri tekrar ele geçirmişlerdi.¹⁷⁵

1 Eylül 1921'de 4'üncü Grup bölgesinde Yunan taarruzu olmamıştı. Çünkü 3'üncü Yunan Kolordusunun 3'üncü ve 5'inci Tümenleri uzun muharebelerden sonra bugün dinlenmişlerdi. Türk ordusu ise Haymana üzerine bir Yunan taarruzu beklemekte ve ordunun tuttuğu mevzileri muhafazası ve müdafaaası emredilmekteydi. Ayrıca 24'üncü ve 15'inci Tümenlerden mürekkep *Çal Dağı Mıntıkası Komutanlığı* tesis edilerek bu mıntıkanın sağını 4'üncü Grup ile ara hattının Şeyhali¹⁷⁶ -Sivri yolu, 3'üncü

¹⁶⁷ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁶⁸ Vandemir, *age.*; s. 52-53.

¹⁶⁹ Vandemir, *age.*; s. 56.

¹⁷⁰ Aykut, *age.*; s. 111.

¹⁷¹ Yunan kuvvetleri, 30-31 Ağustos gecesi Çal Dağı istikametinde çabuk ilerlemiş ve bölgenin hâkim mevkisini ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştu. Bundan dolayıdır ki 2 Eylül'e kadar Çal Dağı, iki taraf arasında sürekli el değiştirmişti. Çal Dağı'nın doğu kısmı 3'üncü Grup, batı kısmı da Yunan kuvvetleri elinde kalmıştı. Aykut, *age.*; s. 110.

¹⁷² *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 119.

¹⁷³ Vandemir, *age.*; s. 57.

¹⁷⁴ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

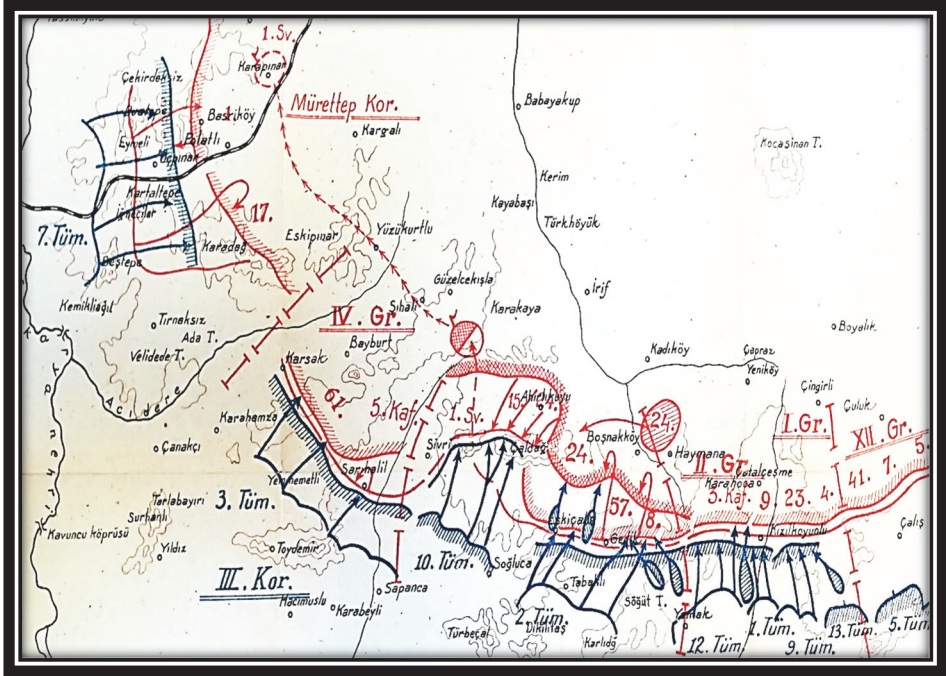
¹⁷⁵ Baykoç, *age.*; s. 130.

¹⁷⁶ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

Grup ile ara hattının Kadıköy-Soğucalı yolu olacağı bildirilmişti. Haymana için de her gruptan *bir alay* ihtiyat ayırmaları istenmişti. 1

Eylül’de muharebeler, Haymana mıntikasının muhafazasını üstlenen 2’nci Grup bölgesinde cereyan etmiş ve burada üç alay, beş tabur komutanı ve 900 er ile 82 subay şehit olmuştu.¹⁷⁷

Kroki-7

1 Eylül 1921’de Türk Ordusu ve Yunan Ordusunun Durumu¹⁷⁸

Bugünkü muharebelerde Çal Dağı tepeler hattı iki kez el değiştirmişti.¹⁷⁹ Ayrıca son harp durumuna göre de Polatlı’nın boşaltılması emri verilmişti.¹⁸⁰ 4’üncü Grup cephesinde ise 3’üncü Yunan Tümeninin 61’inci ve 5’inci Kafkas Tümenleri iç kanatlarına yaptığı taarruz, piyade ve topçu ateşiyle durdurulmuş ve 3’üncü Yunan Tümeni, 2 km geriye çekilmişti.¹⁸¹ 5’inci Kafkas Tümeni komutanı bu atışlarda; *bizzat ateşi idare etmek üzere topçuya icra ettirdiğim atışta yarım saat zarfında sizlere izahat ile 50 mermi sarf edilmiştir. Dört toplu sahra bataryasının dün verilen cephaneye miktarı 250 mermi olup 70 küsuru dün ve 50 küsuru de bugün*

¹⁷⁷ Vandemir, *age.*; s. 59-60.

¹⁷⁸ Vandemir, *age.*; ekler kısmı; kroki-6.

¹⁷⁹ *Türk İstiklal Harbi’nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61’inci Piyade Tümeni)*, s. 119.

¹⁸⁰ Özalp, *age.*; s. 201.

¹⁸¹ Timural vd., *age.*; s. 141.

atılarak toplamda 150¹⁸² mermi kalmıştır ki bununla bir muharebe yaparak muvaffakiyet temin etmek imkânı yoktur... diyerek ehemmiyetle cephane teminini 4'üncü Grup Komutanlığından rica eylemişti.¹⁸³

2-3 Eylül 1921'de 3'üncü Grup cephesinde Çal Dağı'nın bir kısmı Yunan ordusunun eline geçmişti. Türk ordusu için bu hâkim mevziinin elden çıkması ordunun genel durumu için çok önemliydi. Çal Dağı mutlaka geri alınmalıydı. Bunun için 4'üncü Gruba büyük görevler düşmüştü. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emrine göre 4'üncü Grup gerekirse Mürettep Kolorduya yardım etmek üzere ordu ihtiyatı olarak bir alayını bırakacak ve Çal Dağı'ndaki Yunan kuvvetlerinin mukabil faaliyetleri, 4'üncü Grubun topçu ateşiyle engellenecekti. 2 Eylül'de 4'üncü Grup cephesinde 3'üncü Yunan Tümeni, Sarihalil ile Karakuyu arasından 61'inci ve 5'inci Kafkas Tümenleri arasından iç kanatlarına taarruz etmiş ve bütün gün boyunca mukabil taarruz devam etmişti. 4'üncü Grubun topçu cephanesi bittiği için savaş süngülerle (süngü çarpışması)¹⁸⁴ boğaz boğaza devam etmişti. 10'uncu Yunan Tümeni ise 3'üncü ve 4'üncü Grup arasından Çal Dağı batı yamaçları üzerinden Karayavşan'a kadar ilerlemiş, 15'inci ve 24'üncü Tümenler, Kadıköy batı sırtlarından Karayavşan kuzey sırtlarına kadar geri çekilmişler ve 10'uncu Yunan Tümeni, Çal Dağı'nı tamamen işgal etmişti.¹⁸⁵ Muharebeler sırasında bir alay kadar Yunan kuvveti, Sivri ve Çal Dağı arasından Karayavşan'a doğru... *manga manga grup grup ilerleyerek...*¹⁸⁶ Haymana-Polatlı soşesine ve Karayavşan kuzeyine kadar ulaşmıştı. Dolayısıyla 4'üncü Grubun sol kanadı tehlikeye düşmüştü. Bu duruma karşı Albay Kemalettin Sami Bey, Batı Cephesi Komutanlığından yardım isteyerek geri çekilmek istemiş fakat komutanlık grubun mevzilerini muhafaza etmesini kendi solunu savunmasını istemişti.¹⁸⁷ Bu esnada Çal Dağı'nın işgaliyle birlikte 4'üncü Grup mıntokasında değişikliğe gidilerek 5'inci Kafkas Tümeninden dört adet, 61'inci Tümeninden iki taburla bir müfreze meydana getirilmiş ve müfrezenin başına 5'inci Kafkas Tümen Komutanı Cemil Cahit Bey¹⁸⁸ getirilmişti. Cemil Cahit Bey, müfrezeyi sağ ve sol kanat diye ikiye ayırmıştı. Sağ Kanat Müfrezesi komutanlığına 15'inci Alay Hücum Tabur Komutanı Raşit Bey, Sol Kanat Müfrezesi komutanlığına da 126'ncı Alay Komutanı İsmail Hakkı Bey getirilmişti.¹⁸⁹ Müfrezelerin görevi; Çal Dağı'nın batısından ve Sivri Vadisi'nden ilerlemiş

¹⁸² Sayısal olarak 130 mermidir. Fakat eldeki mermilerle birlikte sayı, 150 olsa gerektir.

¹⁸³ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 62.

¹⁸⁴ Özalp, *age.*; s. 200.

¹⁸⁵ Timural vd., *age.*; s. 153.

¹⁸⁶ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66, Belge: 3.

¹⁸⁷ Baykoç, *age.*; s. 148.

¹⁸⁸ Bu esnada Yarbay Cemil Cahit Bey rahatsızlanarak geçici olarak 5'inci Kafkas Tümeninin komutanlığına Yarbay Halil Rüştü Bey getirilmişti. İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67, Belge: 4.

¹⁸⁹ Aykut, *age.*; s. 120.

olan Yunan kuvvetlerinin Şeyhali'nin doğu sırtları ile Karayavşan batı sırtlarına karşı hareketini durdurma ve ele geçirdikleri hattı müdafaa idi.¹⁹⁰

Bu esnada 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami Bey, cephesinin solunu korumak maksadıyla 5'inci Kafkas Tümenine, Karayavşan'ın batısındaki Kırmızı Tepeler ile Şeyhali'nin güneyinde kırmızı sırtları çekilme hattı olarak belirlemiş ve bağlı birliklerine buraya çekilme emri vermişti.¹⁹¹ 5'inci Kafkas Tümeni efradı tarafından esir edilen bir Yunan subayı, bugünkü muharebelerde... *maktul ve yaralılarının pek çok olduğunu ve siperlerinin içinin leşlerle dolu...*¹⁹² olduğunu ifade etmişti.¹⁹³

3'üncü Yunan Kolordusuna bağlı 3'üncü Tümen, 4'üncü Grubun gece bıraktığı Korsaklı-Karakuyu-Sarıhalil hattını ele geçirmişti. 4'üncü Grup ise bugün 61'inci Tümenini Şeyhali doğusuna 5'inci Kafkas Tümen ile Karayavşan kuzeyine ve 190'uncu Alay ile de 1.116 rakımlı tepenin sırtlarına yerleştirmişti. Karayavşan kuzeyi Sivri-Babaeyüp (Babayakup)¹⁹⁴ yolu 4'üncü Gruba ait ara hattı alınmıştı. Mürettep Kolordu ile 4'üncü Grup arasında Yümkünlü (Yüzükurtlu)-4'üncü Gruba dâhil bir irtibat noktası tesis edilmişti.¹⁹⁵ 4'üncü Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami, 2 Eylül'deki muharebelerde grubunun desteklenmesi talebine karşılık olarak bugün *orduca diğer grupların ikmal edildiğini fakat 4'üncü Grubun ikmalinin tehir edildiğine* dair serzenişlerini de 5'inci Kafkas Tümeni Komutanına bildirmişti.¹⁹⁶ Ayrıca bugün Cemil Cahit Bey, müfreze komutanlığını Binbaşı Neşet Bey'e devretmiş ve 5'inci Kafkas Tümeninin emir ve komutasını devralmıştı.¹⁹⁷ Muharebe cephesi, 3'üncü Grubun Haymana'nın güneybatı sırtlarından başlayarak kuzeybatıya doğru Kadıköy'ün 4 km batısı-Karayavşan kuzeyi-Şeyhali-Yümkünlü-Basriköy hattı olarak tayin edilmişti.¹⁹⁸ 3 Eylül'de ise 4'üncü Grup, 7.00'ye kadar yeni mevziine yerleşmiş durumdaydı. Şeyhali güneyinde Baraközü Deresi sırtlarını tutmakta olan 6 piyade taburu, sol kanat gerisinde toplanmıştı.¹⁹⁹

¹⁹⁰ Vandemir, *age.*; s. 61-62.

¹⁹¹ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66.

¹⁹² Belgede esir Yunan subayının kendi ölülerini için "leş" kelimesini kullanmadığı düşünülmektedir. İfadeyi alan kişinin aktarımı olduğu değerlendirilmektedir.

¹⁹³ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66, Belge: 4.

¹⁹⁴ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

¹⁹⁵ İSH; Kutu:1374, Gömlek:67.

¹⁹⁶ İSH; Kutu:1374, Gömlek:67, Belge: 2.

¹⁹⁷ Aykut, *age.*; s. 122.

¹⁹⁸ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67. Vandemir, *age.*; s. 61-62.

¹⁹⁹ Timural vd., *age.*; s. 161.

Sol Cenan Müfrezesinin konuşu²⁰⁰

4-8 Eylül 1921 tarihleri arasında Türk ve Yunan ordularında genel bir taarruzdan ziyade cephe taarruzları görülmüştü. Bu tarihler; orduların tahkim edilmesi, keşif faaliyetleri, baskınlar, topçu atışları gibi faaliyetlerle geçmişti.²⁰¹ Örneğin 5'inci Kafkas Tümeni birlikleri için yeni gelen bombaların nasıl kullanılacağına dair Kızılcakışla'da²⁰² bir bomba kursu düzenlemişti.²⁰³ 4 Eylül 1921'de 4'üncü Grup cephesinde saat 17.00'den sonra Yunan kuvvetleriyle topçu muharebesi yapılmıştı.²⁰⁴ 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı birliklerine topçu muharebesi sırasında *atışlarda mümkün olduğu kadar korunma için zaman kaldıkça piyade siperlerinin takviyeli ve kumlu siper haline konması ve istinatlar için mevzi örtmekle hendeklerin*

²⁰⁰ İSH; Kutu:1374, Gömlek:67, Belge: 6.

²⁰¹ Vandemir, *age.*; s. 66-71.

²⁰² Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı mahalledir.

²⁰³ İSH; Kutu: 1305, Gömlek: 54.

²⁰⁴ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73.

mevcuda getirilmesini önemle rica etmişti.²⁰⁵ Böylelikle muharebe sırasında birlikler, tahkimatını da yapmış olmaktaydı. 3'üncü Yunan Tümeni Bayburt²⁰⁶ köyünün kuzeyindeki sırtlara çıkmak istemişti.²⁰⁷ Yunan kuvvetlerinin amacı 4'üncü Grup ile 12'nci Grubun arasını açmaktı. Fakat mukabil taarruzlar ve tesirli topçu ateşiyle Yunan kuvvetleri kendi mintikasına itilmişlerdi.²⁰⁸

Bugünkü muharebelerde Yunan ordusu Başkomutanı Anastasios Papulas, Yunan Harbiye Bakanına Ankara'yı almak isteğinin felakete sebep olacağından bahsederek hezimetini göze alıp almayacağını sormuştu.²⁰⁹ Oysa Yunan Harbiye Bakanı Theotokis, kendisinden randevu isteyen İngiliz Ataşemiliteri Albay Nairne'ye *5 Eylül'de Ankara'da görüşelim* diye randevu vermişti.²¹⁰ Görüldüğü üzere Theotokis randevusuna geç kalmıştı. Çünkü bu tarihten sonra Yunan ordusu, Ankara'ya varmak bir yana Sakarya Nehri'nin batısına kendini atmaya başlayacaktı.

5 Eylül 1921'de 3'üncü ve 9'uncu Yunan Tümenleri, 61'inci ve 5'inci Kafkas Tümenleri cephelerine şiddetli taarruzda bulunmuş²¹¹ ve taarruz 5'inci Kafkas Tümenin olduğu mekide durdurulduğu halde 61'inci Piyade Tümeni mevkiinde etkili bir şekilde devam etmişti. 61'inci Tümenin ihtiyatı ve bu bölge birliklerinin karşı taarruzu ile Yunan taarruzu durdurulmuştu.²¹² Bugünkü muharebelerde 5'inci Kafkas Tümeninden 4 asker yaralanmış, 2 bölük komutanı, Teğmen Ferid Efendi ile birlikte 5 asker de topçu ateşiyle yaralanmıştı.²¹³ *5 Eylül'den* itibaren Yunan ordusunda çekilme emareleri görülmeye başlanmıştı.²¹⁴ *6 Eylül 1921'de* ise 4'üncü Grup cephesinde seyrek topçu ve piyade atışı görülmüştü.²¹⁵ Yunan kuvvetleri, cephede süvari birliklerini bırakarak Sivrihisar istikametinde geri çekilmeye başlamış, Beylikköprü ve Kavuncu Köprüsü²¹⁶ yönlerinde yürüyüş kolları görülmüştü.²¹⁷ Bugün 23'üncü Tümen, 4'üncü Grup emrine verilmişti.²¹⁸ *7 Eylül 1921'de* Batı Cephesi Komutanlığı saat 18.30'da 4'üncü Gruba bir müfreze ile Karayavşan'ın kuzeyindeki Kara Tepe'ye taarruz emrini vermişti. Bu emirle 5'inci Kafkas Tümeni de bu tepenin doğrudan doğruya

²⁰⁵ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 3.

²⁰⁶ Ankara ili Polatlı ilçesine bağlı Gündoğan Mahallesi'dir.

²⁰⁷ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 4.

²⁰⁸ Baykoç, *age.*; s. 162.

²⁰⁹ Belen, *age.*; s. 356.

²¹⁰ Koç, *age.*; s. 169.

²¹¹ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 9, 9a.

²¹² Timural vd., *age.*; s. 176.

²¹³ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 11.

²¹⁴ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 121.

²¹⁵ Aykut, *age.*; s. 133.

²¹⁶ Polatlı'nın güneybatısında yer alan köprü.

²¹⁷ Selahattin Adil Paşa, *age.*; s. 387.

²¹⁸ Timural vd., *age.*; s. 183.

güney hattı yukarı istikametinde iki bölükle taarruza iştirak etmişti.²¹⁹ Kara Tepe, 1.30'da ele geçirilebilmişti. Kara Tepe'ye, tepenin ele geçilmesi sırasında taburu başında şehit olan 24'üncü Tümen 32'nci Alay 3'üncü Tabur Komutanı Yüzbaşı Osman Nuri Efendi'nin cesaret ve fedakârlığından dolayı Osman Nuri Efendi Tepesi adı verilmişti.²²⁰ 5'nci Kafkas Tümeninden Hücum Taburunun bomba ve süngülerle yaptığı taarruzda, 10'uncu Yunan Tümeni birçok ölü ve yaralı ile silah ve cephaneyi terk ederek Çal Dağı'nın batı sırtlarına doğru çekilmişlerdi. Yunanların kaybı 300 kadardı.²²¹ Bugün tümen cephesinde baskınlar yapılmış ve buna göre esir²²² ve çeşitli silahlar ele geçirilmişti.²²³

8-9 Eylül 1921'de Türk ordusu, Yunan ordusuna karşı 10 Eylül'de Mürettep Kolordu bölgesinde başlayacak olan taarruz için hazırlıklarını tamamlamaya çalışmıştı. 8 Eylül'de 4'üncü Grup, saat 19.30'da kesif bir topçu hazırlık ateşinden sonra Bayburt istikametinde bir taburla Şeyhali ve Karayavşan-Çal Dağı batısı istikametlerinde birer taburla taarruza başladı. Taarruza 23'ncü Tümen de gösteriş mahiyetinde açılarak katılmış ve taarruz başarı ile yürütülmüştü.²²⁴ 9 Eylül 1921'de 4'üncü Grup cephesinde sakinlik hâkimken 5'inci Kafkas Tümeni cephesinde aralıklı topçu ateşi olmuştu.²²⁵ Tümen saat 11.00'de Taşlı Tepe'yi zapt etmeye çalışmış ve Yunan kuvveti tümenin merkez ve sol cenahına taarruzda bulunmuştu. Buna göre de Taşlı Tepe bir taburla takviye edilmişti.²²⁶ Hücum Taburunun mukabil taarruzunda 1'inci Bölük komutanı Mülazım-ı Sani (Asteğmen) Nail Efendi ve 22 asker yaralanmış, 3 askerde şehit olmuştu.²²⁷ 61'inci Tümen ise gece Kızılcakışla'ya²²⁸ ihtiyata alınmış, bütün mevzii 5'inci Kafkas Tümenine bırakmıştı.²²⁹ Ayrıca bugün 5'inci Kafkas Tümeni emrinde bulunan 30'uncu ve 143'üncü Alaylar kendi tümenlerinin (24'üncü Tümen) emrine girmişti.²³⁰

c. 10 Eylül 1921'den Sonra Türk Ordusunun Genel Taarruzu ve 5'inci Kafkas Tümeninin Faaliyetleri

10 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun genel taarruz günü idi. Bunun için Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül 1921'de Zafer Tepe'ye gelmiş ve 10 Eylül 1921'de ki taarruzda; Yunan

²¹⁹ İSH; Kutu:1406, Gömlek:71.

²²⁰ Vandemir, *age.*; s. 66-71.

²²¹ Timural vd., *age.*; s. 191.

²²² Yunan ordusundan Türk ordusuna ilticalar eden Bulgarlar vardır. İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 22.

²²³ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 18; İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 21.

²²⁴ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 26, 26a; Timural vd. *age.*,s . 201.

²²⁵ Aykut, *age.*; s. 135-140.

²²⁶ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 8.

²²⁷ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 23.

²²⁸ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

²²⁹ Vandemir, *age.*; s. 77.

²³⁰ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 16.

ordusunun sol cenahına taarruzu ve ordunun Sakarya Nehri'ne doğru itilerek Sakarya geçitlerinin elde edilmesini emretmişti.²³¹ Bu taarruzda 4'üncü Grup, Mürettep Kolordu ile Duatepe'ye dayanan Üçpınar²³²-Karadağ kuzeyinden geçen Yunan hattını zapt edecek, 4'üncü Grup sağ cenahı ile Polatlı Tepesi'ni²³³ ele geçirecekti. Cephe karargâhı da Mürettep Kolordu mıntıkasında bulunacaktı. 4'üncü Grup cephesinde taarruz saat 7.30'da başlamış, 61'inci Tümen Eski Polatlı'yı²³⁴ geri almış ve köyün güney tepelerine çekilen Yunan kuvvetlerine 100 m yanaşmıştı. 5'inci Kafkas Tümeni de sağ kanadıyla Taşlı Tepe'yi tamamen ele geçirmişti.²³⁵ 4'üncü Grubun öğleden sonraki taarruzunda ise 5'inci Kafkas Tümeni kahramanca taarruzuyla Şeyhali ve Sarıhalil kuzeyi arasındaki 10'uncu Yunan Tümeninin cenahını ele geçirmiş, hâkim sırtlardaki cephe taarruzu *göğüs göğüse* muharebe şeklinde devam etmişti. Topçuların cephaneleri bitmek üzereyken 61'inci Tümen topçularıyla birlikte 5'inci Kafkas Tümenine yardıma gitmişti.²³⁶ Akşam da 4'üncü Grup kıtaları mevzilerine çekilmişlerdi. 10 Eylül taarruzu ile Türk ordusu, Duatepe'yi ele geçirmişti.²³⁷ Kuzeyden ve doğudan 23'üncü Tümen ve 15'inci Tümenin birlikte taarruzları ve süngü hücumlarıyla saat 13.40'ta Duatepe ve batısı; 31'inci, 38'inci ve 56'ncı Alaylarca tamamıyla Yunanlardan temizlenmişti. Karapınar batısındaki sırtlardan muharebeyi takip eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve komuta heyeti, büyük bir heyecan içinde muharebeyi takip etmişlerdi. Ve nihayet Türk istiklâl ve hürriyetinin, Türk ordusunun namus ve şeref sembolü ay-yıldızlı 38'inci Alay sancağı, Duatepe'de dalgalanıyordu.²³⁸

11 Eylül 1921'de 4'üncü Grup bölgesinde 61'inci Tümen, Eski Polatlı sırtlarındaki Yunan kuvvetlerini geri atamamış, 5'inci Kafkas Tümeni ise Şeyhali-Karayavşan kesiminde çok kanlı çarpışmalarla Yunan taarruzlarını püskürtmüştü.²³⁹ 10'uncu Yunan Tümeninin taarruzları saat 14.00'te, 15.30'da, 16.30'da ve 17.30'da üst üste tekrarlanmış, bütün saldırılar Yunanlara büyük zayıat verdirilerek kırılmıştı. Fakat 5'inci Kafkas Tümeni birlikleri de büyük zayıata uğramışlardı. Buna rağmen Yunanların saldırılarına fırsat verilmemiş süngü hücumu ile mevziilerinde kalmaya mecbur edilmişlerdi.²⁴⁰ Yunan taarruzu Karayavşan kuzeyindeki Osman Nuri Bey Tepesi ile İstinat Tepe'yi tazyike başlamıştı. Yunan kuvvetleri şiddetli topçu ateşi altında aldığı takviye kuvvetlerle Osman Nuri Bey

²³¹ Özalp, *age.*; s. 205.

²³² Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

²³³ Baykoç, *age.*; s. 203.

²³⁴ Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

²³⁵ Vandemir, *age.*; s. 81-82.

²³⁶ Baykoç, *age.*; s. 205.

²³⁷ Vandemir, *age.*; s. 85-86.

²³⁸ Timural vd. *age.*;s. 224.

²³⁹ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 124.

²⁴⁰ Timural vd. *age.*; s. 238.

Tepe'si'ni ve İstinat Tepe'yi²⁴¹ ele geçirmiş ve böylece cephe boyunca Yunan taarruzu durmuştu.²⁴²

12 Eylül 1921'de Yunan ordusu, 2'nci, 3'üncü, 4'üncü ve 12'nci Grup karşısından çekilmeye başlamıştı. Bu durum karşısında bütün gruplar, Yunan ordusu ile muharebe temasını muhafaza edecek, Yunan ordusunun çekilmesiyle de taarruza hazır vaziyette olacaklardı.²⁴³ 4'üncü Grubun sol cenahında 24'üncü Tümen ve 5'inci Kafkas Tümeni, Şeyhali ve Karayavşan arasından bütün gece (11/12) taarruz etmiş ve sabaha karşı ancak bir alay ile Yunan mevzilerine girebilmişti. İki tümen, Saat 8.00'e doğru Şeyhali-Karayavşan hattı güneyindeki eski mevzilerini geri almış, saat 10.00'da da 11'inci Tümenin 70'inci Alayı, Cal Dağı batı sırtlarını ele geçirmişti.²⁴⁴ Bundan sonra 5'inci Kafkas Tümeni, cebel bataryası ile 27'nci Alay 2'nci Taburunu ve 24'üncü Tümen sahra bataryasını Güzelcekişla'ya göndermişti.²⁴⁵ Grup merkezinde sükûnet, sağ kanadında keşif kolu müsademeleri olmuştu. Bu esnada 10'uncu Yunan Tümeni, Karakuyu-Korsaklı hattına yerleşmiş, Yunan kuvvetlerinin bu bölgeden çıkarılması 13 Eylül sabahı mümkün olabilmişti. Sonuç olarak bugün Yunan ordusu, Sakarya Nehri'nin batısına çekilmeye başlamıştı.²⁴⁶ Bu çekilmeyle birlikte gruplara Yunan ordusunun fasılasız *takibi* emredilmişti.²⁴⁷ 5'inci Kafkas Tümeni, Bayburt-Karakuyu-Şeyhali yolu arasından Korsaklı-Karakuyu hattına kadar ilerleyecek ve zayıf Yunan kuvvetlerini bu hattın gerisine sürecekti. Fakat arazinin taarruza elverişli olmamasından dolayı grup komutanı gece bu hatta Yunan artçılarıyla temasta kalmıştı.²⁴⁸ Nitekim 12 Eylül 1921 günü, Kazım Özalp'ın deyişiyle “Güneş batarken binlerce Türk süngüsü Kartaltepe üzerinde parlıyor ve Yunan hayalleri batıya doğru uzanarak sönmeye başlıyordu.”²⁴⁹

13 Eylül 1921'de Yunan kuvvetlerinin tamamı Sakarya'nın batısına çekilmişti.²⁵⁰ Bugün 4'üncü Grup cephesinde 5'inci Kafkas Tümeni, gece taarruzlarına devam etmiş ve Yunan kuvvetlerinin artçılarını Karakuyu'ya kadar atmıştı. 13 Eylül sabahı ise 5'inci Kafkas Tümeni taarruzuna devam ederek 12'nci Grup ile ortaklaşa hareket etmişti. 5'inci Kafkas Tümeni,

²⁴¹ Yunan topçusu buraya şiddetli bombardımanda bulunmuştu. İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 2.

²⁴² Baykoç, *age.*; s. 213-214.

²⁴³ Vandemir, *age.*; s. 91.

²⁴⁴ Timural vd., *age.*; s. 250.

²⁴⁵ İSH; Kutu: 1306, Gömlek: 45 (12 Eylül 1921).

²⁴⁶ *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 125.

²⁴⁷ Vandemir, *age.*; s. 93, 96.

²⁴⁸ Baykoç, *age.*; s. 224. Bugün Batı Cephesi Komutanlığı, tümenlerin 10, 11 ve 12 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleştirdikleri muharebelerde zayıatlarını tespit üzere tümenlere bir emir göndermişti. İSH; Kutu: 1405, Gömlek:121, Belge:3. Fakat 5'inci Kafkas Tümenine ait zayıat cetveli elde edilememiştir.

²⁴⁹ Özalp, *age.*; s. 210-211.

²⁵⁰ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 13; *Türk İstiklal Harbi'nde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni)*, s. 125.

Korsaklı-Karakuyu hattını ele geçirerek Tarlabayırı istikametinde ilerlemiştir.²⁵¹ 61'inci Tümen ise Eski Polatlı güneyindeki sırtları ele geçirmiştir. Yunan kuvvetlerinin Sakarya'nın batısına çekildiği anlaşılınca 61'inci Tümen Tırnaksız²⁵², 24'üncü Tümen Velidede Tepesi'ne ve 5'inci Kafkas Tümeni de Çanakçı²⁵³ istikametinde *takibe* başlamıştır.²⁵⁴ Nitekim 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin karşılıklı muharebe kısmı sona ermiş, Yunan kuvvetlerine karşı Türk ordusunun takip ve tenkil harekâtı başlamış ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferini şöyle duyurmuştur:

“23 Ağustos'tan beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun kati zaferiyle neticelenmiştir. Üç gündür devam eden umumi mukabil taarruzlarımızla bugün (13 Eylül 1921) öğleden evvel bütün [Yunan] ordusu nehir batısına atılmıştır. Yunan kuvvetlerini fasılasız takip ediyoruz”.²⁵⁵

Sonuç olarak Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Türk savunması, büyük baskı ve ateş altında yer yer bükülmüş, kırılmış, çökmüş; fakat ilk yamacın kıyısında yeniden durmuş, yeniden direnmiş ve yeniden karşı koymuştur.²⁵⁶ Nitekim 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle Sakarya Melhame-i Kübrası (büyük ve kanlı)²⁵⁷ Haymana'da başlamış Polatlı'da²⁵⁸ muvaffakiyetle sona ermiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi sona erdikten sonra Batı Cephesi Komutanlığı teşkilat değişikliğine gitmiş ve Grup Komutanlıkları yerine *kolordu* teşkilatı altında birlikleri yeniden düzenlemiştir. Buna göre de 5'inci Kafkas Tümeni, 4'üncü Kolordu teşkilatı içinde²⁵⁹ Millî Mücadele'ye devam edecekti.

²⁵¹ Timural vd., *age.*; s. 263.

²⁵² Ankara ilinin Polatlı ilçesine bağlı Sakarya Mahallesi'dir.

²⁵³ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 13.

²⁵⁴ Aykut, *age.*; s. 153.

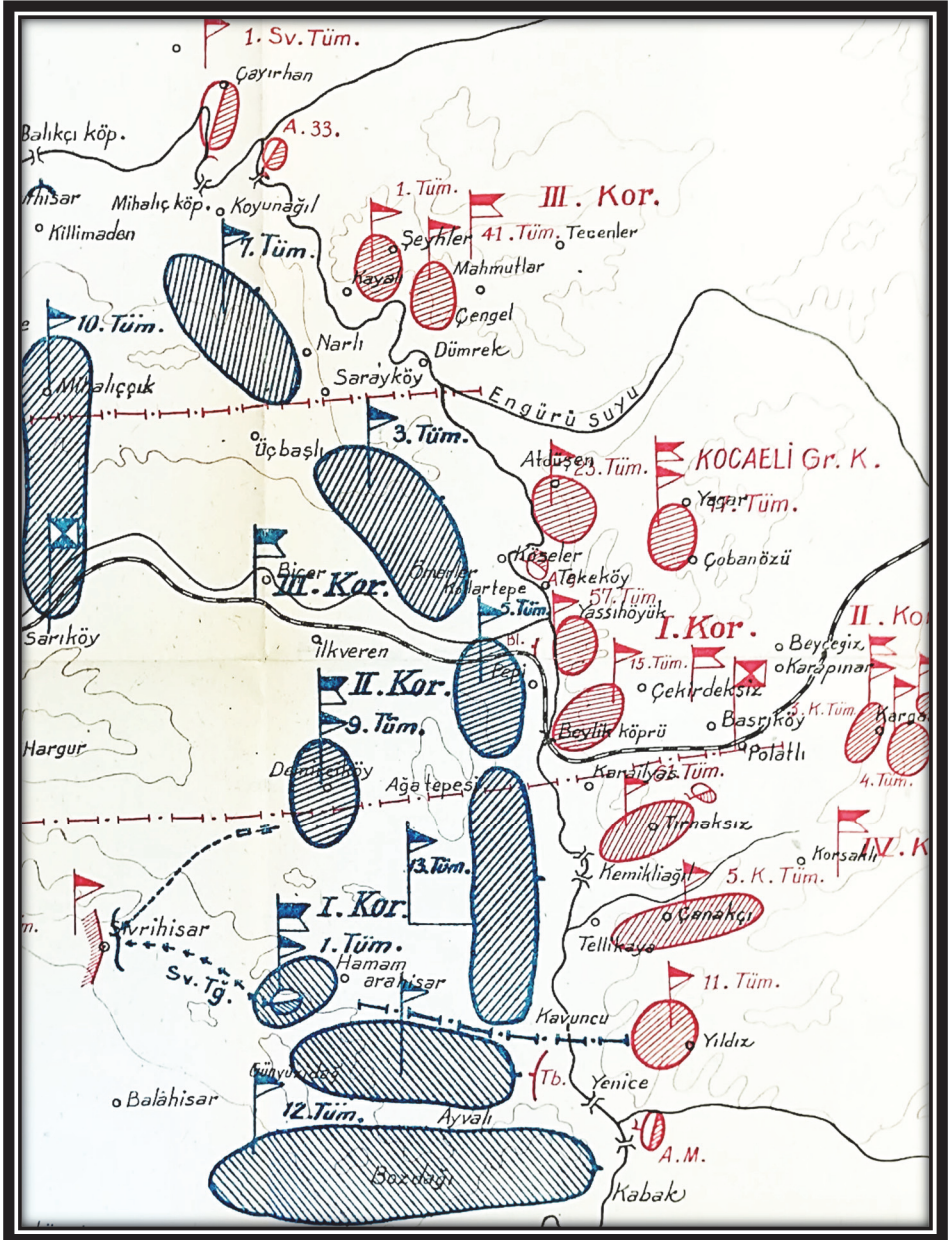
²⁵⁵ Baykoç, *age.*; s. 241.

²⁵⁶ Koç, *age.*; s. 203.

²⁵⁷ Atatürk, *age.*; s. 420.

²⁵⁸ Erdoğan, *age.*; s. 243.

²⁵⁹ İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

13/14 Eylül 1921 İtibarıyla Türk Ordusu ve Yunan Ordusunun Durumu²⁶⁰

²⁶⁰ Vandemir, *age.*; ekler kısmı; kroki-14.

Sonuç

Çalışmada 5'inci Kafkas Tümeninin Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki faaliyetleri *gün gün* ele alınmıştır. Tümen, Batı Cephesi'ne gelene kadar Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu (Kafkas) Cephesi'nde 3'üncü Ordu ve sonradan teşkil elen Kafkas İslam Ordusuna bağlı olarak muharebeleri yürütmüştür. Hatta 5'inci Kafkas Tümeni, Bakü'yü işgalden kurtaran tümen olarak da tarihe geçmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında ise Bakü yollarından (Makalenin başlığı, Yarbay Rüştü Türker'in *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni* adlı eserinden esinlenerek oluşturulmuştur) sırasıyla Trabzon, Samsun ve Amasya'ya gelmiştir. Tümen Amasya'da, Sivas'taki 3'üncü Kolorduya ve sonrasında kurulan Merkez Ordusu teşkilatı içinde, Pontusçu Rum çetelerine karşı bölgenin asayişini temin etmiştir. Bu esnada Batı Cephesi'nde muharebeler devam etmekteydi. 2'nci İnönü Muharebesi öncesi Türk ordusunun güçlendirilmesi amacıyla Yarbay Cemil Cahit Bey komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, Batı Cephesi emrine girmiş ve buradaki muharebelere katılmıştır. Türk ordusunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesiyle birlikte 5'inci Kafkas Tümeni de 4'üncü Grup Komutanlığına bağlı olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılmak üzere hazırlıklara başlamıştır.

Özetle Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar tümenin safahatı böyledir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 61'inci ve 5'inci Kafkas Tümeninden oluşan 4'üncü Grup, Batı Cephesi'nin Yenimehmetli-Toydemir-Sabanca arasını tutmuş ve bu hattın sol cenahında da 5'inci Kafkas Tümeni yer almıştır. Batı Cephesi'nin yarım ay şeklinde Sakarya Nehri boyunca kuzeyden güneydoğuya doğru uzandığı dikkate alındığında tümenin burada kritik bir bölgeyi tuttuğu anlaşılmaktadır. 5'inci Kafkas Tümeni, Sakarya Meydan Muharebesi'nin başından sonuna kadar sorumlu olduğu mevzii tutmaya ve cephesini korumaya çalışmıştır. Ayrıca mevzii düzeltmeleri yaparak cephe durumuna göre Hacımuslu'dan Şeyhali istikametine kadar geri çekilmek durumunda kalmıştır. Tümen, muharebe boyunca 4'üncü Grup emrinde *asil kuvvet* olarak görevini yerine getirirken Yunan kuvvetlerinin şiddetli taarruzları karşısında Batı Cephesi'nin omurgasını ayakta tutmuştur. 5'inci Kafkas Tümeni, muharebe sırasında sık sık 5'inci Tümen ile karıştırılmış, bundan dolayı Başkomutanlık aynı numaralara sahip tümenlerin geldiği coğrafyaya göre isimlendirilmesini özellikle emretmiştir.

Nitekim Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki görevini yerine getiren 5'inci Kafkas Tümeni, Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nde de aynı performansını devam ettirecektir. Hatta Yunan ordusuna başkomutan olarak atanan General Nikolaos Trikupis'i esir alan tümen olarak da tarihe geçecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi-İstiklal Harbi Kataloğu-Kutu: Gömlek: Belge.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59.

İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 148, Belge: 1.

İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 148, Belge: 4.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75-2.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 75-3.

İSH; Kutu: 1305, Gömlek: 54.

İSH; Kutu: 17, Gömlek: 82.

İSH; Kutu: 1371, Gömlek: 25, Belge: 12.

İSH; Kutu: 825, Gömlek: 29.

İSH; Kutu: 32, Gömlek: 40.

İSH; Kutu: 90, Gömlek: 106.

İSH; Kutu: 127, Gömlek: 92.

İSH; Kutu: 1277, Gömlek: 117.

İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 28a.

İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69, Belge: 1.

İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69.

İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 69, Belge: 69-1.

İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 28a.

İSH; Kutu: 1284, Gömlek: 25, Belge: 6.

İSH; Kutu: 1284, Gömlek: 25, Belge: 5.

İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 53.

İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 50a.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59.

İSH; Kutu: 1315, Gömlek: 59, Belge: 1, 1a.

İSH; Kutu: 1288, Gömlek: 1, Belge: 48.

İSH; Kutu: 1306, Gömlek: 45.
İSH; Kutu: 1358, Gömlek: 35.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 103, Belge:1.
İSH; Kutu: 1405, Gömlek:121, Belge:3.
İSH; Kutu: 1406, Gömlek:71.
İSH; Kutu: 1305, Gömlek: 54.
İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 5, 5a.
İSH; Kutu: 1286, Gömlek: 11.
İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 6.
İSH; Kutu: 1285, Gömlek: 176, Belge: 38.
İSH; Kutu: 1286, Gömlek: 13.
İSH; Kutu: 1304, Gömlek: 53, Belge: 3.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 26, 26a.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 8.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 23.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 82, Belge: 16.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 2.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 13.
İSH; Kutu: 1305, Gömlek: 54.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 3.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 4.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 9, 9a.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 73, Belge: 11.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 22.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 18.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 81, Belge: 21.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67, Belge: 2.

İSH; Kutu: 1374, Gömlek:67, Belge: 6.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66, Belge: 3.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67, Belge: 4.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 67.
İSH; Kutu: 1374, Gömlek: 66, Belge: 4.
İSH; Kutu: 1148, Gömlek: 3, Belge: 23.
İSH; Kutu: 1373, Gömlek: 189.
İSH; Kutu: 1148, Gömlek: 4, Belge: 4-1.
İSH; Kutu: 1214, Gömlek: 103, Belge: 5.
İSH; Kutu: 1148, Gömlek: 4, Belge: 4-1.

Telif ve Tetkik Eserler

AKŞİN, Sina; *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi Kafkas İslam Ordusu (Azerbaycan Harekâtı), Özel Sayı: 148, Kasım 2020.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, S. 96, Eylül 1993.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 131, Temmuz 2013.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 95, Ocak 1993.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, (yay. haz. Z. Korkmaz), Ankara, 2002.

AYGÜN, Mustafa Caner; *Türk İstiklal Harbi'nde 61'inci Piyade Fırkasının Askeri Harekâtı*, Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2021.

AYKUT, Fahri; *İstiklal Savaşı'nda 4'üncü Kolordu*, (yay. haz. Z. Türkmen ve A. Kaptan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

BELEN, Fahri, *Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, (yay. haz. T. Ercan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

BAYKOÇ, Hulusi; "İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi", *Askerî Mecmua*, S. 63, 1 Eylül 1944.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1962.

DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (yay. haz. A.S. Güneşçel), Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

DURGUN, Bülent, “Mehmet Kenan Dalbaşar 1888-1935” *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-kenan-dalbasar-1888-1935/>, Erişim Tarihi: 26.10.2021.

ERDOĞAN, Selim; *Sakarya*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2021.

ERTUNA, Hamdi, *İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921*, C 4, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1974,

Genelkurmay Milli Mücadele Albümü, (yay. haz. Hüsnü Özlü), Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016.

GÖRGÜLÜ, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

GÜVENBAŞ, Sehernaz; “İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbi'nin Yunanistan'a Etkisi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2020.

GÜVENBAŞ, Mesut; “Azerbaycan Kolordusunun Millî Güç Unsuru Olmasında Kafkas İslam Ordusunun Rolü”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2019.

KARACA, Erdem; “1919'da Bakü: İngiltere-Sovyet Rusya Hâkimiyet Mücadelesi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 30/30, 2016.

KURMAY ALBAY KENAN, “Türk İstiklal Savaşı'nda Büyük Sevk ve İdare Bakımından Müdafaa Sistemimiz”, *Askerî Mecmua*, S. 97, 1 Haziran 1935.

KOÇ, Kadim; *Ankara'nın Kördüğümü Sakarya*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2021.

ÖZTOPRAK, İzzet; “Ankara İtilafnâmesi (1921)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-tilafnamesi-1921/>, Erişim Tarihi: 21.12.2021.

ÖKSE, Necati, BAYCAN, Nusret ve SAKARYALI, Salih; *Türk İstiklal Harekâtına Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1989.

ÖNALP, Kamil; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Birinci - İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, C 2. Ks. 3, (yay. haz. S. Turhan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999.

ÖZALP, Kazım; *Millî Mücadele 1919-1922*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

SARAL, Ahmet Hulki, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, (yay.haz. Atike Kaptan ve Alev Keskin), C IV., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2009.

SELAHATTİN ADİL PAŞA, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul, Zafer Matbaası, 1982.

SONYEL, Salahi R.; *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

ŞAHİN, Kerime Özden; “Kafkas İslam Ordusunun Dağıstan Harekâtı ve Türk Birliklerinin Tahliyesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2019.

ŞAMSUTDİNOV, Abdula Mardanoviç; *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (çev. A.Behramoğlu), Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

TİMURAL, Ahmet, ATAKAN, Rauf, BERKTAY, Alişan ve TİMUR, Cevdet; *Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi*, Ks. 5, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.

TRİKOPİS, Nikolaos, *General Trikupis'in Hatıraları*, çev. A.Angın, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1967.

TUGAÇ, Hüsamettin; *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi 1919-1921*, C III., (yay.haz. S.Turhan), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

TURHAN, Selim; *Türk İstiklal Harbi; 1'inci, 2'nci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, C II, Ks. III., III. Baskı, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999,

Türk İstiklal Harbinde Bir Piyade Tümeninin Muharebeleri (61'inci Piyade Tümeni); Harp İstanbul, Akademileri Basımevi, 1983.

TÜRKER, Rüştü; *Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Piyade Tümeni*, (yay.haz. A.Tetik ve M.Korkmaz), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

TÜRKGELDİ, Ali; *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

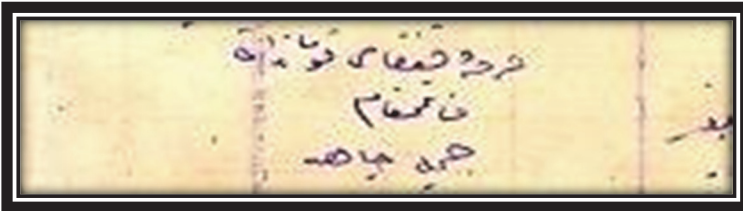
VANDEMİR, Baki; *Türk İstiklal Harbinde Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar*, Ks. 1, İstanbul, Askerî Basımevi, 1946.

Ek-1

Mustafa Kemal Paşa ve Cemil Cahit Toydemir (4 Eylül 1921). (Kaynak: *Genelkurmay Millî Mücadele Albümü*, (yay. haz. Hüsnü Özlü), Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s. 23.)

Ek-2

5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey'in imzası. (MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi, İSH; Kutu: 1450, Gömlek: 4, Belge: 7a.)